

J. B. Rieu
100

KAUFMANN
DÁVID
KÖNYVTÁRA

B. 167-72.

1114990



העדות ותקונים

לס'

תשובות הגאונים והדיואן.



יצאו לאור בפעם ראשונה

ע"י חברת

מקיצי נרדמ

שנה שניה תרכ"ה — תרכ"ו

Lyck, 1866.

Herausgegeben im Selbstverlage des Vereins *W'itze W'irdamin*
(L. Silbermann.)

Schnellpressendruck von Rudolph Siebert in Lyck.



ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԱՊՏԱՆ

ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԱՊՏԱՆ

ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԱՊՏԱՆ

ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԱՊՏԱՆ

Երևան, 1988



ה ע ר ו ת ו ת ק ו נ י ם

לס'

תשובות הגאונים והדיואן.

יצאו לאור בפעם ראשונה

ע"י חברת

מ ק י צ י נ ר ד מ י ם.

שנה שניה תרכ"ה — תרכ"ו.

Lyck, 1866.

Herausgegeben im Selbstverlage des Vereins *M'kizé Mirdamin*
(L. Silbermann.)

Schnellpressendruck von Rudolph Siebert in Lyck.



רנת הבוקר.

אומר כבוד לחבר קדש עדת מקיצי נרדמים בכלל
ולראשיה שרי ישראל בפרט.

ד' עליסס יחוו!

עורו הקיצו נרדמים בליל!
מחנומת משאון קומו הקיצו!
הביטו אור בקר כי אזר חיל
הנים צללי נשף אפל הפיצו;
התעוררו הקיצו פקחו עינים!
כי האיר שחר על רחבי שמים.

עורו הקיצו משנת לא מתקה
אל נעם אור יומם אור שבעתים
מערש מעצבה נפשכם רתקה
אל שמחה וגיל במחלת מחנים;
קומו וצאו! כי זרח השמש
ויגרש עד גצח שאה ואמש.

עורו הקיצו הו ספרי הקדש!
נוסו מחשד הוישת לכם סתר
אורו התחדשו בסהר בחדש
ובראש דת ואמונה תשימו כתר;
כבוד לדעת לשפת עבר חנו
ילראשי העדה אשרכם פוגנו.

עורו הקיצו גבורים! מיין
וקשתות דרכו וירו חץ נרשף

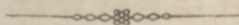
אֶל לֵב מוֹדְדֵי אֹר אֹהֲבֵי חֲשֶׁבֶת עֵינַי
עִיפָה לָמוּ זָהָר וּמְאוֹר־נִשְׁפָּה;
עָפָה וּבְלָמוֹי יִרְאוּ יִתְבוֹשְׁשׁוּ
אִם גַּם אֲבוֹתֵינוּ חֲכָמָה דָּרְשׁוּ.

עִירֵי הַקִּיצוֹ קָרְנֵי נֵר מוֹפְעָה!
הֲצִיגוּ דָת בְּעִיר בֵּינָה בְּשַׁעַר
הָיוּ מִחֲסָה לְאִישׁ תּוֹפֵשׁ דָּת וְדַעַת
מְלַעַג מִחֲחֲבִים וְחֲרָפוֹת בְּעַר;
אָמְרוּ: "זֶה עִם זֶה אֵל לְאֲנוֹשׁ הוֹכִיחַ
וּבִזְזָה אַחַת — גְּבַר־לֹא־יִצְלִיחַ!"

עִירֵי הַקִּיצוֹ צֹאצְאֵי בֵת עֶבֶר!
וּנְדִיבֵיהֶם בְּלֶסֶם! קוֹמוּ הַקִּיצוֹ
חֲכָמַת יִשְׂרָאֵל הוֹצֵאוּ מִקְבָּר
יִמְחַקְרֵי יַעֲקֹב בְּעֶשֶׂב יִצְיָו;
עוֹרְרוּ נְדָדִים מִחֲנוּמַת צְלָמוֹת!
וְיִשְׁנֵי חֲחוּ הִנִּיעוּ מִשְׁכַּת.

עִירֵי הַקִּיצוֹ נְדָדִים בְּלִיל!
הֵן יָד אֲדִירֵי עִם בְּכֶם נִגְעָה
וּבְעַם יִשְׂרָאֵל מֵאֵז עָשׂוּ חֵיל
בְּחִשׁוּעַת גּוֹי וְנָיִב וּבְאִמְרֵי דָעַת;
עִירֵי הַקִּיצוֹ! בִּי שִׂאָה חֲדָלָה
וּבַל תֵּשׁוּב לָבֹא עַד עוֹלָם סָלָה!

משה ליב בן-צבי העררליכסמזאחן,
מורה לבני ישיבה בוילקאמיר.



הערות ותקונים לס' תשובות הגאונים

ממני

שלמה באבער מלבוב
חד מן חבריא.

לכבוד

ראשי חברת מקיצי נרדמים,
אגודת רבנים נבונים וחכמים,
פותחים אוצרות תורה מטמוני מסתרים,
מגלים מני הושך תעלומות ספרים.
יוצל פי מלח מכבדס כערכס הרצ המחבר.

בשם ה'!

אורו עיני בהניע אלי הספרים היקרים, אשר יצאו מאתכם חכמי ישרון ראשי חברת מקיצי נרדמים, העומדים בהיכל ה' לתורה ולהעודה. ברוכים אתם כולכם לקונה שמים וארץ, על החסד הרב אשר עשיתם אתנו החיים הצמאים לדבר ה', ועם המתים גאוני דורות עולמים, ונפשי יודעת מאד כי כל דורשי ספר בישראל עד ימי עולם יתנו תודה לכם היקרים על הדבר הגדול אשר התלותם עשות בליטראטור העברית, הצלתם סגולות המדע ממלתעות העת, ושארית פלמת תבונה מטרף עין ורקבון. ואני תפלה כי יהי ה' בעזרכם, למען תוסיפו להעיר ישני ארמת עפר לחיי עולם ולהוציא אסירים ממסגר הם הכתבי יד הרבים מקדמוני חכמינו המונחים ברכתי הביבליאטהעקען ודורש אין להם. מרוב חבת הקודש הגיתי בפעליכם אלה ובשומי עין על ס' תשובות הגאונים, נגלו לי דברים רבים הראויים להעיר עליו, כי רוב התשובות מהגאונים כבר נדפסו בתשובות הגאונים **שערי תשובה** נדפסו בפעם ראשון בשאלוניקי תקס"ב אצל ספר נהרות דמשק ובפעם שנית בלייפציג תרי"ח גם קצת מהם נמצאים בתשובות הגאונים **שערי צדק** (שאלוניקי). והנה אערכה כל המקומות אשר התשובות נמצאים שם, עם הערות על התשובות בעצמים, ואיזה תקונים, ואנה מובאים בספרי הקדמונים, הן יש עמדי לדבר כהנה וכהנה על אדות מהות הספר, זמן כתיבתו, משפט הגאונים אשר בקרבו, סגנון למודם בכלל ואורח כל אחד בפרט, וכדומה. אך מקוצר עת וכובר עבודה אניה את אלה לימים הבאים אי"ה — באשר החלתי לאסוף יחד תשובות רבות לגאוני קדמאי הנפוצים בספרי הראשונים ובהיותם לאגודה אחת יהיו לספר גדול רחב ידיים אשר תועלת רבה תצא ממנו לדורשי חוקי אלקים ותורתו, ואם יהי את נפשכם אערכם לעיניכם למען תפיעו בקהל.

ל ב ו ב, בחודש החמישי תרכ"ה.

סימן א.

לרצ האיי. מוצא קצת מהתשובה, בהרא"ש ביצה פ"א סימן ד'
ובשלטי הגבורים בחלפסי ביצה פ"א סימן ב' ועיין בהרמז"ס ה' קדוש
החדש פ"ה. ובתשובות הגאונים שערי תשובה סימן קפ"ד.
בתשובות התקיעות. עיין בהרא"ש ר"ה פ"ד סימן מ' שהביא
התשובה בשם רבינו האי.

(שם דף ע"ב) כל דבר שבמנין כו'. ביצה דף ה' ע"ב.
(שם) והנן ברם רבעי בנסחתנו בגמרא שם והתניא, ונרשם שם
בדרו, שז"ל ותנן, ולפני הגאון היחה הגי' נכונה.
(שם) אמרו רבותינו שלחו מהם, ביצה ד' ע"ב.
(שם) גאון פיומי ז"ל כוונתו לרבינו סעדי גאון ז"ל הנולד בווארס
במחוז פיתום הנקרא פיומי.

סימן ב.

כדאמרינן מנתי ליה רב יחזקאל כו'. קדושין ל"ב ע"א.
(שם) הנסקלין כגשרפים. ז"ל הנשרפים בנסקלים.
(שם) היה עומד ומפניו מר שמואל, חסר הסיום ומפורש בגמרא
שם דרב יחזקאל בעל מעשים הוה.
(שם) רבי יעקב מכבד חסידים, העיר הרב המעתיק בנוסחתינו
איהא ר"ע מכבד עשירים, אין כוונתו בזה שבמקום מה שהביא הגאון
רבי מכבד עשירים הנוסחא לפנינו ר"ע מכבד עשירים רק כוונתו במקום
ור' יעקב מכבד חסידים לפנינו בגמרא ר"ע מכבד עשירים וזאת ידע
המעתיק שלפנינו בגמרא נאמר ג"כ רבי מכבד עשירים.

סימן ג.

מנהג היה בישיבה שהתלמידים מומעטין התפילין שלהם ולא היו
גבוהים יותר מאצבע כו'. עיין שימושא רבא מהגאונים. האי מאן
דבעי למעבד תפילין מיייתו אעא טבא תרין אצבעי כתרי אצבעי על
תרי אצבעי ואי הוי טפי שפיר דמי, ואי הוי בציר לא הוי פסיל. וכתב
שם הרא"ש בהלכות תפילין, לא נתפרש בתלמוד שיעור לאורך ורוחב
רביע ארבעה הבתים אך שכתב בשימושא רבא שיהי' רביעו אצבעיים
על אצבעיים, ולא נהגו העולם כן כו' ע"ש עכ"ל.

סימן ד.

לרב האי, כתובה בתשובות הגאונים שערי תשובה סימן תל"ג
ושם היא מיוחסת לרב שר שלום ז"ל.

(שם) כמה שטין רריך (להיות) בכל דף ודף, מ"ב שטין כו'.
הרא"ש בהלכות קטנות סוף ה' ס"ת כתב וז"ל מנין השטין נהגו ע"פ
מס' סופרים לעשות ארבעים ושמונה או ששים שטין וכ"כ הרמב"ם ז"ל
(ה' ס"ת פ"ז ה"י) שנהגו הסופרים שלא לפחות מן מ"ח ולא להוסיף
על ס'. ובשם הגאונים כתב הרב ר' יהודה בר ברזילי וכן מובא בטור
יו"ד סימן רע"ה מ"ב שטין וסימן לדבר ה' ז"ס סיני בקודש. עכ"ל.
וכן בהגהות מיימוניות (שם סימן ח') הביא וז"ל במס' סופרים יש
מ"ח שטין כנגד המסעות עכ"ל אולם לפנינו במס' סופרים (פ"ב ה"ו)
הנוסחא בשיטין כותבין טעם במסעות (ז"ל במסעות) ארבעים ושנים.
וכך היא הנוסחא הישרה כי בכתוב לא נמצא אלא ארבעים ושנים
מסעות כמו שהביא רש"י (במדבר ל"ג ז') ולפני הרא"ש והגהות מיימוניות
היתה נוסחא מוטעת במס' סופרים ארבעים ושמונה. ועיין ברמב"ם
ה' ס"ת פ"ט ה"י שכתב ספר תורה שכתבתי אני ה' מנין השיטין
שכלל דף ודף אחת וחמישים. ועיין ביוגדל עז שם.

סימן ה.

מובאה בהרמב"ם ז"ל ה' נדרים פ"ו ה"ח וסיים שם. „וכזה הורו
הגאונים" ובעל מגדול עז העיר על זה ומוכיח מדברי הרמב"ם ז"ל
שמתשובתם היתה לו והוא האמת, שכן הורו ז"ל וגם לדורות הבאים
אחריהם גדולים וחכמים נ"ע הסכימו כן בחבוריהם. עכ"ל.

סימן ו.

כתובה בארוכה שערי תשובה סימן רי"א ושם היא בשם רב שר
שלום ז"ל.

סימן ז.

בסימן הזה נמצאו ב' תשובות והתשובה הראשונה כתובה בארוכה
בשערי תשובה סימן ר"ך ושם היא בשם רב שר שלום גאון ז"ל וכן
הובאה בשמו בפרדס הגדול לרש"י נ"ו ג'. ובספר הישר לר"ת סימן
תר"ך ובתוס' מנחות ל' ע"א ד"ה מכתב וברא"ש ערבי פסחים סימן
י"ג ותוס' שזמרדכי שם ובשלטי הגבורים באלפסי פסחים פ"י ס' ד'
ובתשובת מהר"ם מרוטנבורג סימן י"א ובטור אר"ח סימן רנ"ב ובכלבו
סימן מ' וכן ראיתי מובא ג"כ באור זרוע הגדול הלכות מו"ש סימן
פ"ט ע"ש. וכן מובא בהמנהיג ה' שנת סימן ס"ג בהם חשו' הגאונים.
(שם) ביונחה בשנת נפטר משה רבינו עיין באור זרוע שם ובתו'
שם והרא"ש ומרדכי שם ובס' המנהיג הל' שנת סימן פ"ד ובכלבו ס'
י'

מ' בשם הח' נתן ותראה שהוכיחו שמה רבינו מת בע"ש לא בשנת .
 ופה קצר המצע מהשתרע.

(שם) חכם שמת בו' הוא במ"ק כ"ב ע"ב שמחות ספ"ו
 (שם) כך אמרו חכמים ז"ל אע"פ שהוא חושק בו' לא נמצא
 בגמרא מאומה מזה ואולי כוון הגאון למאמר המכלתא פ' בא ז' דברי'
 לזה רבי את בניו וא' מהם אל תאכלו בשנת עד שתקראו הפרשה .

סימן ח:

התשובה הזאת מובאה קצת בארוכה באור זרוע הגדול ה' ר"ה
 סימן רנ"ז בשם תשובת הגאונים ועיין במדרכי ריש יומא .
 (שם) ובמובא שנת בצורה מאורי האש מסתכלין לאור האבוקה
 בפנינו ובפנינו. מלת בפנינו יש למחוק או ז"ל בדינו. ובאור זרוע
 הגדול ה' מו"ש סימן ז"ג הביא סמך לזה מפדר"א והוא צפרק עשרים
 ע"ש. ועיין בהמנהיג ה' שנת סימן ס"ה ויש עוד סמך מירושלמי ברכות
 פ' כיצד מזרכין, מאומתי מזרכין על האור משיכיר בין ליפורן לבשר
 (שם) ואנו מטילין לתוך הכוס מעט מים בו' מוצא מ"ש צפדר"א
 ס. ר' אליעזר אומר לאחר שזתה אדם כוס של הבדלה מזה להטיל
 מעט מים בכוס של הבדלה וזתה כדי לחבב את המזות.
 (שם) ורוב אנשי צבל כך רגילין לעשות ז"ל ורוב אנשי צבל .

סימן י.

ראש התשובה עד ושמענן שיש במקומם בו' כתובה בשו"ת
 מהגאונים דפוס מנטובה סימן מ"א. (והוא קובץ מארבע מאות תשובות)
 ומובא בשערי גדק ח"ה ש"ד סימן י"ד דף ע"ה ע"ה וגרסא שם במודפסות
 בקיצור סימן מ"א וכוון לתשובת הגאונים שרשמתי. וכן מובא דרכי
 משה ה' נדוי וחרם סימן של"ד ובטעות שם לרב פלוני וז"ל לרב פלוני
 וע"ש מה שכתב כל אלו הם חומרות יתירות שהיו נוהגים הקדמונים
 למי שעבר על גזירתם ומסרצ בדינם כי היו גאוני עולם בו' אבל לאחר
 דורם לא נוהגים כן בו'.

(שם) וראשי ישיבות בשערי גדק שם וראשי כנסיות.
 (שם) וזקנים בשערי גדק שם נוסף ופרנסי כנסיות.
 (שם) ולא תבע נידויו בשערי גדק שם ולא תבע להתירו מן הנידוי.
 (שם) והחרמו אותו בשערי גדק נוסף על פתח צ"ד.
 (שם) אף אתם החרמו אותו בשערי גדק שם אף אתם כשיגיעו
 אלכם פתח וחרמת דא החרמו וגרו אותו כל יום תמיד.
 (שם) ועקרו מזותו בשערי גדק גם בתשובת הגאונים דפוס
 מנטובה בטעות ועקרו מזכותיו. וכן דרכי משה בטעות מזכותיו.
 (שם) ולא תאכלו עמו בשערי גדק ואל תתפלו עמו.
 (שם) וכשיחייב אדם שבעה ובקשה להשיבו ויניחו ס"ח בו'.
 בשערי גדק שם סי' כ"ב דף ע"ו ע"א מובא בשם רב האי גאון
 ז"ל

וז"ל ושאלתם יכולין צ"ד להשביע אדם בם"ת או לא ? אין צ"ד רשאיין להשביע אדם בספר תורה כלל כו' ולא שמענו ולא ראינו מימות חכמים הראשונים שב"ד משביעין אדם בם"ת אלא בענין זה ענו עושין כו'. (שם) ויבואו מטה כו' עיין בשערי נדק שם איזה שינוים.

סימן יא.

כתובה בשערי תשובה סימן מ"ח ושם מיוחסת לרבינו האי גאון ז"ל ומוצאה בתשובת הרשב"א סימן תרס"ח ובתשובות להרמב"ן סימן רס"ה ובסוף ס' כלבו.

(שם) לריך בי עשרה דשרו ליה. עיין נדרים ח' ע"א אר"י נידוהו בחלוס לריך י' בני אדם להתיר לו כו'.

(שם) והוא דגמרי אבות ומדות. כו' ואי ליכא בי עשרה דמתנו הלכתא. בגמרא שם והוא דתנו הלכתא אבל מתנו ולא תנו לא, ואי ליכא דתנו הלכתא אפילו מתנו ולא תנו. ופי' הר"ן והוא דמתנו כלומר דמתנו לאחרים אבל תנו בלחוד לא, דלא חשיבו כולי האי, ואיכא דגרסי דתנו הלכתא כלומר גמרא אבל מתנו כלומר משנה בלחוד לא: ועיין בטור ה' גדוי וחרס סימן של"ד שכתב דתנו הלכתא או מתנו עכ"ל ומשמע דשון ה' ובאיזה מהם שיזדמן סגי ועיין בצ"י שם שכתב ה' ליתא כמבואר בגמרא. ע"ש ולדעתי כתב כן כי ה' לפניו ב' נוסחאות באחת ה' כתוב כמו שלפנינו בגמרא דתנו הלכתא. ובא' היה דמתנו הלכתא כנוסחת הגאון שלפנינו לכן כתב דתנו הלכתא או מתנו, ולדעתי המלות בגמרא אבל מתנו ולא תנו לא, ואי ליכא דתנו הלכתא אפילו מתנו ולא תנו, היא הוספה מאוחרת, ולכן תמצא ברמב"ם ה' ת"ח פ"ז ה"ב שכתב סתם "שזונין הלכות.

(שם) וזריך למטרה עד פרסה וכן הביא הטור שם בשם הרמב"ם ה' ת"ח פ"ז ה"ב והעיר מר"ן צ"י וז"ל לריך עיין מנין לו זאת ודוחק דסתם פרשת דרבים שמוצא בגמרא לא הוי עד פרסה וכן כתב בכסף משנה הל' ת"ח שם. אולם דברי הגאון שלפנינו המה היו למקור להרמב"ם ז"ל.

(שם) ואי ליכא ביה עשרה כו' אפילו בתלתא כו'. עיין בצ"י שם שכתב על דברי הרמב"ם שכתב ג"כ וז"ל אע"פ שלא אמרו כן בגמרא אפשר דמוסבא אמר הכי ויותר נראה שה' כתוב כן בניסחה שלו בגמ' עכ"ל וכן הביא כן בבאר הגולה ש"ע יו"ד סימן של"ד, ע"ש אבל ברור שדברי הרמב"ם מיוסדים על דברי הגאונים שלפנינו.

(שם) ויחיד מומחה שרי שמתא, (גדס ח' ע"ב).

(שם) וריכי שארו ליה אמור הכי כו', כן מוצא בצ"י שם.

(שם) מוחמת ראשתמייה פלוגי בחלמי' כו' בשערי תשובה הלשון

מושג ויש לתקן שם עפ"י הנוסחא שלפנינו פה.

סימן יב.

כתובה בשערי תשובה סימן י"ט ג"כ בשם רב האי גאון ז"ל.
 (שם) חזיו של יוחז שריה שמו זה נעלם מהגאון בעל סדר
 הדורות ערך אמנון ע"ש.
 (שם) ר' שמעון בן פזי נקרא על שם אמו ע"כ וכן בתבן חכמי
 התוס' ז"ב קמ"ט ע"א ד"ה רב.
 (שם) כדמפורש בגדה דאמר מר יהודה וחזקיהו (אחי כנ"ל)
 טוי ופזי אחותא. יפה העיר הרב המעתיק, בגדה דף ב"ז לא נזכר
 שם לאחיותיהם רק נמצא כן ביבמות ס"ה ע"ג ע"כ. ברור לדעתי
 שגשמת לפנינו בגדה שם וסי' לכון לפני רבינו האי גאון ז"ל וכן
 בשערי תשובה שם הנוסחא, כדמפורש בגדה.
 (שם) וגם רבה בר חנה היא אחותו של ר' חייא, עיין בתוס'
 סנהדרין דף ה' ע"א ד"ה רבה בר חנה. ובשערי תשובה שם בטעות
 בתו של ר' חייא וז"ל אחותו.
 (שם) וגם ר' שמואל בר מרתא היא אחותו של ר' חייא, כתב
 היוחסין אות שין רב שמואל בר מרתא אחיו של ר' חייא (ר"ל מרתא
 הוא אחיו של ר"ת) ולא נודע אם מרתא איש או אשה. ועל זה כת'
 הרב המגיה ר' ש"ש ז"ל אם סי' שם אשה לא מזכירין התלמוד בסנהדרין
 (דף ה' ע"א) קודם ר' חייא דאמר חייבו וחנא וסילה ומרתא וחייא,
 ואם מונה כסדר תולדותם גיחא עכ"ל ומובא ג"כ כן בסדר הדורות אות
 שין' והוסף עיין לעיל מרתא לאומר הלכה בש"ר יהושע מוכרח דאיש
 הוא ולא אשה כו' ע"ש וגם הרשב"ם ז"ב ע"ג ד"ה מרתא כתב
 הוא שם חכם.
 (שם) שילת היתה אחות ר' חייא כתב היוחסין ואחריו בעל
 סה"ד אות שין' ז"ל שילת הגאונים אמרו כי שילת היא נקבה אחות
 ר' חייא ואינו כן כו' ע"ש.
 (שם) בר אחא סלא ז"ל בר סלא. ובגמרא סנהדרין שם ה'
 ע"א ברסלא ז"ל בר סלא.

סימן יג.

גער באוניה, לפנינו בגמרא גער בחיה, וכן מובא בילקוט תהלים
 רמז ת"ח.
 (שם) יש בו שני דרכים לפרשן. עיין ברש"י שם ועיין ערוך ערך
 קולמוס שגם הוא הביא ב' פירושים.

סימן יד.

טעם על ויהי שנהגו שלא לשתות מים בשעת התקופה ע"ש.
 בשערי תשובה סימן פ' מובא בשם רבינו האי גאון ז"ל ח"ל וכן הוא
 סדן בכל תקופה שא"ל לשתות ומנהג פשוט בעולם מפני חלוק
 המשמרת

המשמרות עד שיתקיימו כל אחד ואחד על מקומו עכ"ל. ועיין באבודרהם
 (סדר התקופות דף ז"ז ע"ג דפוס פראג) שהביא הרבה טעמים על
 זה והביא בשם הראב"ע שכתב שאלו חכמי קריאון לרבינו האי גאון
 למה נהגו ישראל הדרים במערב להשמר שלא ישחו מים בשעת התקופה,
 והסיב כי נוחש בעלמא הוא בעבור שהוא תחלת השנה אות תחלת
 רביעיתה ולא ירצה לשחות מים שימלאו חנם כו' וע"ש מה שכתב הראב"ע
 על זה והובא ג"כ בט"ז יו"ד ה' ואלכלות אסורות סימן קט"ז ס"ד
 ועיין בזהר יתרו דף פ"א ע"א דתניא בארבעה תקופין בשתא כו'
 אר"י לית קלא אלא מסערא דרוחא ומיא וכו'. ע"ש.

(שם) להזכר ז"ל להזכר.

(שם) בגמרא דבני מערבה כ' ע"ז פ"ב ה"ג.

(שם) כלומר שתמשך מלכותו ויבואר כן בהוריות י"ב ע"א חין
 מושחים את המלכים אלא על המעיין כדי שתמשך מלכותם שנאמר
 והורדתם אותו אל גיחון.

סימן טו.

ושאלתם מהו מעשה חדודים (סנהדרין ס"ו ז') והסיב לא שמענו
 ולא ראינו אלא כך נראה לנו כו'. התשובה הזאת מובאת בתשובת
 גאונים קדמונים (ברלין תר"ח) סימן ק"י. ושם מיוחסת לרבינו קלונימוס
 ושם הנוסחא מעשה הירודים וכן נראה שהיתה כן לפנינו הנוסחא
 בגמרא. כמו שפירש מהפי' שפרש כמין שני הרים מדובקין ע"ש.
 והמעתיק מתשובת הגאונים שלפנינו הציג חרודים כמו שהוא לפנינו
 בגמרא, אולם ב' הנוסחאות מתשובת הם וז"ל הירודים (עיין אוצר
 נחמד ח"ג ג' ו') והנוסחא הזאת היתה גם כן לפני הרב בעל הערוך
 בערך הרדום ורש"י ותוס' שם, והרא"ש יבמות פ"ו סי' ג' וחז"ל השתמשו
 במליצה מעשה הירודים על משמש עם מהם כמו באר בגמרא ז"ב ד'
 ג' ע"ב ע"ש וגם לפני הרמב"ם היה הנוסח הזה שכתב בפ"י המשנה
 (סנהדרין פ"ז הבא על הזכר) אונס מוי שמשמש ערוה כשהיא
 מתה זה אינו חייב שום דבר לדברי הכל וזהו שקורין מעשה הירודים
 עכ"ל וכוונת חז"ל ומתו גם שניהם מאי דריש ביה אמר רבא למעוטי
 מעשה הירודים כי עם כבר מתה אז גם הבא עליה אינו חייב מיתה
 וכן בספרי כי תלא (סימן רמ"א) גם שניהם ולא העושה מעשה
 חידודים ובנדק העיר ידידי הרב החכם מהר"ם פרידמאן בהערותיו
 לספרי חז"ל בכ"י גרסינן מעשה הירודים עכ"ל והנוסחא הזאת היא
 היא הישרה, ובאשר היתה התועבה של הירודים בימים ההם נודעת
 לכל, כתבנו חז"ל באמרים קברים ונשמרו בלשונם מדבר רע, אך
 כאשר נשכחה צרבות הימים נהגה מכשול לשגגת המעתיקים.

(שם) הביא הגאון לרא"י ומאמר חז"ל (יומא ס"ח ז') שלש מילין
 היו מירושלים עד ביה חדרו וגם פה בתשובת הגאונים קדמונים
 שם הנוסחא הירודים, ולפנינו במשנה שם חידודים וכתב התו"ט שם
 על

על שם הנוק שהוא זקוף וחדוד נקרא המדבר בית חדוד והכינוי שם לשעיר והביא ג"כ שם גירסת הרמב"ם שמוגיע לבית חורון שהוא במדבר עב"ל וכן היא גרסה הירושלמי במשנה שם. אולם לא ישרה גירסת הרמב"ם בעיני הרב החוקר הגדול בעל תבואות הארץ דף פ"א ע"ג ע"ט ובארוך ערך חרר הביא הנוסחא בית חרורו והוסיף המוספי לפנינו חדודו והרמ"ל העיר אולי היא בית כר הנקראת

Koḡgatoi

סימן טז.

עיין במהרש"א בחדושי אגדות סוכה נ"ג ע"א שפרש המאמר שלא יהי' ב' הפכים בנושא אחד ע"ש.

סימן יז.

לרב שרירא גאון ז"ל פי' על המאמר (מגילה י"ג ב') מרדכי מוכתר בנמוסו הוה צעדי כו' ועיין בקוראת המעתיק. ואם חרטה לבוא על עומוק כוונת המאמר הסתום ראה הגהות הרב הגאון הגדול מוהר"ץ חיות ז"ל במגילה שם. ודבריו נכוחים וישרים למדין.

סימן יח.

ואחרת דכזל הו. הדברים סתומים וט"ס יש בכאן וכז"ל ו אחרת ככל הו והכוונה שאלו להגאון ז"ל דבשלמא בכלהו כתיב ה' ומוכה דבשכינה נאמר אבל באומר לחכמה לא כתיב ה' ומהכין למד דבשכינה נאמר ועל זה השיב הגאון דהחכמה נקראת שכינה והבן.

סימן יט.

ביאור על המאמר מוגדל הפורה באויר כו' עיין רש"י סנהדרין ק"ו ע"ג ועיין הערת הרמ"ל בערוך ערך מוגדל.
(שם) כלום שכתבו טהורים ז"ל כלים שנעוצו טהורים.
(שם) יתיב באויר ז"ל באויר.
(שם) במגדל זרוק בתוך אהל סימן זרוק, הוא בחגיגה כ"ה ע"א.

סימן כ.

אמר ר' אבהו בגמרא שם אמר רב.
(שם) דכתיב יטמא ז"ל לא יטמא.
(שם) דרך גגות למקדש בגמרא שם דרך גגין להיכל.

סימן כא.

כתובה בשערי תשובה סימן ר' ונרשם עליה לגאון ז"ל. וחסרה שם מלת לבקרו.

עיין

סימן כב.

עיין הערות להמעתיק. ויש לתקן במקום ובהגמרא שם ז"ל ובהגהות מרדכי שם.

סימן כג.

כתובה בתשובות הגאונים שערי דק חלק ד' ש"ג סי' כ"ה דף מ"ח ע"ב כמ"ש המעתיק ושם חסר המאמר ושוב מלינו באבודרהם כו' עד ואם תאמר גם נקראה התשובה בשערי דק שם. ונראה כי הם ב' העתקות.

(שם) והכין פריש מר רב דדוק גאון ז"ל כו' מובא במרדכי קדושין פ"א עיין שם ובהרא"ש שם סימן כ"ג.

סימן כה.

עיין במהרש"א בחדושי אגרות עירובין י"ח ע"ב.

סימן כו.

במה שאמרו וילתה שכבר זרע ונזין לפרני ידיו. וכן איתא במדרש ז"ר פפ"ז ר' יצחק אמר נתפזר זרעו וילת דרך ליפרניו שנאמר ויפוזו זרועי ידיו ע"כ דרש זרוע כמו זרע ונזע מירושלמי הוריות פ"ג ה"ה.

(שם) לשון הבאי. כו' עיין ערוך ערך גוזמא וזה שהביא בשם תשובת רב שרירא ורב האי גאון ועיין במורה ח"ב פמ"ז ועיין תוי"ט נדרים פ"ג מ"ג.

(שם) וכדאמר ר' אחי כו'. הוא בחולין דף ז' ע"ב.

סימן כז.

כתובה בשערי תשובה סימן קכ"א ועיין תשובות גאונים קדמונים (ד' בערלין) סימן ע"ח.

(שם) אלא דברי בן סירא הם. כו' וכן כתבו חכמי התוס' ז"ק ז"ב ע"ב ד"ה מושג וז"ל אין זה מוקרא בכל התורה ושמוא' בס' בן סירא הוא וכן בתוס' עירובין ס"ה ע"א ד"ה בנר ע"ש ועיין בן יוחאי מענה ז'.

סימן כח.

כל התשובה כתובה בשערי תשובה סימן קמ"ד.
(שם) בפירוש גאון ז"ל, המלות האלה מיוחדות הן וליתא שם (שם) פירוש זה דאשכחתינו עד איתא לא נמצא בשערי תשובה שם, ושם ונתחלת התשובה עמדנו על שאלתכם וראינו להשיב לכם, והנה שלחנו לכם פעם אחת (תשובה) על הדברים האלה אבל יש שפרשו כו'. וחסר שם מן ויש שפירשו לפי דברי הפילוסופים עד ויש שפירשו שכל מין וכו'.

(ש) לישנא דכוואתא. בשערי תשובה שם הנוסחא לישנא דרבותא.
והכוונה כן לשון הגדולים. והיא הנוסחא הנכונה.

סימן כט.

כתובה בשערי תשובה סימן קכ"ב.
(ש) והוא רץ בהם ז"ל והוא מנין בהם.
(ש) דאמרו בנדרש. ז"ל דאמרו בגמרא שם.
(ש) ולמה נסרו ז"ל ולכן הי' מוסרין ועל המאמר הזה כתב
הרמב"ן צפי' על הפ' אלה תולדות אדם, אחרי שהביא שם את דברי
רבינו שרירא גאון „לא זכינו בהם“.

סימן ל.

כתובה בשערי תשובה סימן י"ג.
(ש) ויוכלן לא עלה בידנו אלא א' כו' הנוסחא הזאת הביא
ג"כ הערוך ערך משל ולפי הנוסחא הזאת אין כאן רק ב' משלים גם
מפירש"י נראה שהיתה לפנינו הנוסחא כן כמו שהעיר המרש"א בחדושי
אגדות סנהדרין שם. ולפינו בגמרא שם הגי' ויכלן עלו בידנו שלשה.
חולם נושא אלנו בתלמוד מפוזרים הרבה משלות שועלים. כמו משועל
על גב הניר (ברכות ס"א ע"ב הנחומא פ' כי תצא) ועיין מדרש קהלת
פסקא כאשר יצא מנשן אמו כן ישוב שמה גביא אמר לשועל שניא
כרם ומסויג. וכל פינתיו ע"ש ודומיהם.
ומספר שלש משלות שועלים דברו חז"ל בהפלגה ועיין
מאור עינים פ"כ שכתב שם של שלש משלות הוא מורגל מאד אל
חכמינו על דה הפלגה והביא המאמר וזו ג' משלות משלי שועלים. ועיין
רשב"ם פסחים קי"ט ע"א שכתב שלשה משלות לאו דוקא. וכן כל
שלשה משלות שש"ס ע"ש.

(ש) ואלו המשלות ז"ל המשלות.

סימן רא.

כתובה בשערי תשובה סימן י"ד.
(ש) אין דנין לא את השבוע ז"ל לא את השופט.

סימן לב.

כתובה בשערי תשובה סימן ע"ג.
(ש) שאלמלא כן נז' מעמידה ז"ל שאלמלא כן נז'.

סימן לג.

כתובה בשערי תשובה סימן ע"ד.
(ש) וכשתה פורס סדין אינה מתענעת. כו'. בעל שלשלת
הקבלה טעה בזה כי כאשר ידבר מרוב האי גאון הביא ז"ל בערוך ערך

סח יאמר כי דדורו היה מור אברהם קבסי שהי' מכיר עתידות זנענוע
עלי אילנות זיוס אין רוח נוסבות שהי' נוכסה האילן בסדינים ע"כ
אולם לא נזכר כלל כן בערוך שהי' נוכסה האילן בסדינים. רק הביא
כי פורסין סדין בין הדקלים ואין מתגעגע והכוונה אם יפרוש סדין
לא ינוע כלל אבל הדקלים חף אם אין רוח ה' נשבה בס נוע ינועו
ועיין ו"ש מ"הס"ל בהגהותיו לסוכה כ"ח שהביא ג"כ דברי הגאון וטעה
ג"כ במח"כ זכוונת הגאון.

(סס) ואמרו כי מור אברהם קאזסי ז"ל גאון שהיה בשנת אק"מ
לשטרות היה מכיר נשיחות דקלים ע"כ. הרב מ"הר"י מוסאפיה ז"ל
הביא בהערותיו שהערוך בערך סח הביא מור אברהם גאון סתם בלי
כנוי קאזסי אך הריטב"א הביא שכתב רבינו האי ז"ל כי דדורו היה
מור אברהם קאזסי שהיה מכיר עתידות וכו' ונראה כי גם זנוסחתו
כתוב קאזסי, אך פרט השנה חלף ק"מ לשטרות איננו נוסכים עם
זמן רב האי לכן רצה להגיה חלף ש"ס. אולם לדעתי אין צורך לכל
אלה כי כאשר תראה לפנינו בתשובה וכן בערוך בערך סח לא תנוא
שכתב הרב רבינו האי ז"ל שדדורו חי מור אברהם קאזסי רק יספר
כי מור אברהם קאזסי שהיה בשנת חק"ס לשטרות הי' מכיר נשיחות
דקלים. ושנת חק"מ לשטרות הוא שנת ד' אלפים תק"פח ליצירה
והריטב"א טעה אחר צעל שלשלת הקבלה. כי אחר שהביא את רבינו
האי גאון וכותב שנפטר ד"א תשנ"ה הביא וז"ל בערוך ערך סח אומר
כי דדורו (ר"ל דדור רבינו האי) היה מור אברהם קבסי שהי' מכיר
עתידות עכ"ל ולא עלה על לבו לחשוב כי הערוך הביא פרט השנה מן
ר' אברהם קאזסי שהיה חלף ק"מ לשטרות שהוא ד"א תקפ"ח וח"כ
איך היה דדור של רבינו האי שגולד חלף ר"פ לשטרות שהוא ד"א
תשכ"ט ונפטר חלף ש"ט לשטרות שהוא ד"א תשנ"ח. והנה ראיתי
בתולדות ר"כ הערה 62 שהשיג על צעל שלשלת הקבלה וכתב וצעל ש"ק
טעה מאד שכתב בערוך ערך סח אומר כי דדורו היה מור אברהם
קבסי שהי' מכיר עתידות. הלא חי כמו ש' שנים לפני רבינו נתן,
ע"כ דבריו. אבל באמת לא כוון צעל שלשלת הקבלה בזולת דדורו על
רבינו נתן צעל הערוך, רק כוונתו על רבינו האי גאון, המובא בזמאמר
שלפניו וח"כ הביא צעל שלשלת הקבלה את זמאמר הערוך אשר הביא
את דברי רבינו האי גאון ואולי הי' כן לפני צעל ש"ק בערוך פי'
[רבינו האי] בתשובה כי לפנינו חסרים הולות שהסגרת. רק כאשר
העירותי טעה צעל ש"ק גם כזה כי ר' אברהם קאזסי לא הי' דדור
רבינו האי גאון ועיין בתשובה ר"כ שם שסיים כי אברהם קאזסי לא
היה זימיו רבינו נתן רק זימיו רב האי גאון ששלח לו תשובה (רי"ף
פט דכתובות) עכ"ל. וכן הביא כן צעל קורא הדורות (ד' בערלין
דף ד ע"א) אולם לפנינו בחלפסי לא ננוא הולות למר אברהם קבסי
ואולי היה עוד אחד אשר היה נקרא כן ויש לי עוד דברים כזה ופה
קצר הנוגע והשתרע.

סימן לר.

כתובה בשערי תשובה סימן קל"ח וסימן קל"ט ושם היא נחלקת לז' תשובות. וכן מובא גם תמים דעים סימן קל"ג בשם רב האי גאון ואחר סיום הנאמר (מתשובה הראשונה) לפי שאין הדבר תלוי בדעו אלא בדעת אחרים נמנע עוד הוספה והני מילי דאין לו התרה לדבר הרשות שאין צריכין להפרתו אצל לנורך דבר מזה יש לו הפרה לפי שאין רבים נסכמים לבטל את המנהג ולא חייל נדר ולפיכך יש לו הפרה ע"כ ואולי היא הוספה הראשונה ז"ל. ועיין נשפט החרם להרמב"ן ז"ל בסוף ס' כלבו.

(שם) ומה נודר על דעת רבים. גם תמים דעים חסר התחלה ומתחיל נדר שהודר רבים אם יש לו התרה אם לא.
(שם) אצל מה ששאלת על רבים כו'. מובא בנשפט החרם להרמב"ן (בסוף ס' כלבו) וז"ל ויזינו לרב האי גאון תשובה ומסכמת בעיני זה שכך אמר אצל מה ששאלת על רבים כו' ע"ש.

סימן לה.

כתובה בשערי תשובה סימן ק"מ וסיים שם וכן הורה רב שר שלום ז"ל ועיין ברמב"ם ה' נדרים פ"ג ה"ט שכתב שאין נדר חל על פורים ע"ש בכסף משנה ועיין טור י"ד ה' נדרים סימן רט"ו ובטור אור"ח סימן תי"ח ובז"י שם. ומה שסיים הגאון שיעשה בלילה ויוצא ידי חובתו היא פליאה נשגבה כי בפירוש מובא בפ"ק דמגילה דף ז' סעודה פורים שעשה בלילה לא יצא ידי חובתו.

סימן לו.

כתובה בשערי תשובה סימן קמ"ב.

סימן לז.

פה נקטרה התשובה ומנאלת בארוכה בנדרכי שבועות פ"ג ובהר"ש נדרים פ"ג סימן ז' בשם רב האי גאון ומובא ג"כ בטור ה' נדרים סימן ר"ל וכן כתובה בשו"ת מהגאונים דפוס מנטובה סימן קכ"ג וע"ש בהר"ש שכתב כל אלו חומרות הן ע"ש ועיין ש"ע יו"ד סי' ר"ל ובבאר הגולה שם מה שהביא בשם הריב"ש בתשובה ח"א סימן פ"ה בשם הגאונים ועיין רמב"ם ה' שבועות פ"ו ה"ח.

סימן לח.

כתובה בשערי תשובה סימן קל"א וסימן קל"ד ובטעות נחלקה התשובה שם ונעשה לה שתי תשובות ונאו בתוכה תשובות אחרות סימן קל"ג וקל"ג ובאמת היא תשובה אחת והסיום מן התשובה מסימן קל"ד מוספת על השאלה.

(שם) מותר לו לשחות השכר כו'. עיין פחד יצחק אות י' שהביא וז"ל יין הנודר ממונו אסור ביון צמקים (פרי הארץ להר"ם מורח"י י"ד סימן ט"ו) וכפי מוסר"ש הלוי יש להקל. שם

(שס) מן הקום מותר בחלב ר' יוסי אוסר ע"כ. המלות ר' יוסי אוסר ליתא במשנה ועיין בהר"ן שם שכתב לפי ליטא דמתניתין משמע דר' יוסי נמי מודה בהא (דמותר) וכן לא היה במשנה לפני רש"י ע"ש. (שס) צין מלוחה צין חפלה ז"ל טפלה.

סימן לט.

כתובה בשערי תשובה סימן קל"ה.
 (שס) אלא מן המשקוף ולפנים. לפנינו מן האגף ולפנים וע"ש ברש"י (שם נד 15 שורה י"א) ומאי דלא הוה בשעת שזועה חסר אחר זה ותנן בדבר שזרעו כלה אבל בדבר שאין זרעו כלה אפילו בגדולי גדוליהן אסורים כמו שהוא לנכון בשערי תשובה שם.
 (שס שורה כ"ג) ר' יהודה אומר לפנינו ר' יהודה צן בתירא.
 (שס שורה כ"ד) עד כאן לא פליגי עיין בהר"ן גדרים שם ד"ה חכמים היינו ת"ק.

סימן מ.

שזועה חמורה היא כו'. כי אין חלוק אם הוגיא השזועה בלה"ק או בכל לשון (תשובת הרשב"א סימן תתמ"ב מורדכי פ' שזועות שתיים רמז"ס פי"ב ויה' שזועות ש"ע יו"ד רל"ז).

סימן מא.

כתובה בשערי תשובה סימן ג' ומוזבא בשאלות ותשובות הגדפסים בסוף ס' כלבו בסוף גוסח כל גדרי מרבינו סעדי גאון ז"ל וכן בסוף משפט החרס להרמז"ן ז"ל (בסוף כלבו) ועיין מה שכתב הרמז"ן שם על התשובה הזאת ועיין ס' תמים דעים סימן קצ"ג.

סימן מב.

כתובה בשערי תשובה סימן קל"ו.
 (שס) דאכיל תריסר רפתי כעכי העיר המעתיק לפנינו ליתא מלת כעכי ע"כ. בשערי תשובה שם ליתא וכן העיר המיוספי ערך כעך בגוססחאות שלנו מלת כעכי איננה.
 (שס) כעין טרוף כו' אלא למטרפא מטרף, בשערי תשובה, כעין טרוף כו' אלא למיטרפא מיטרף.

סימן מג.

כתובה בשערי תשובה סימן קל"ז עיין בהר"ן גדרים כ"ב ע"ב ד"ה אחר רבא כו' פותחין בחרטה והביא קנה מהתשובה בשם רבינו האי גאון במקום שלפנינו היא בשם רב שרירא. ועיין בהר"ן גדרים שם פ"ב סימן ב' שהביא סיוס המאמר שלפנינו בשם רב אלפסי וע"ש מה שכתב הר"ן על זה ועיין בטור ה' גדרים סימן ר"ל ובמר"ן ב"י שם ופה אין המקום להאריך.
 כתובה

סימן מד.

כתובה בשערי תשובה סימן ע"ה ובסוף התשובה נוסף בש"ת שם
 ואמרינן אמר רבא אמר רב נחמן הלכה נזקקין לחלפי ישראל ומאי
 דאמרינן שמתיר ע"י חכם שבעירו או זקן חסוד כך הלכה או חכם
 מימחה אע"ג דיחיד הוא ואי הדיוטות אינון זריכין שלשה ע"כ.

סימן מה (ובו מ"ב תשובות).

(שם תשובה א') יש קידוש כו' עיין להלן סימן ק"ה.
 (שם תשובה ב') ארוזא כו' עיין בה"ג ברכות פ"ו (דף ו' ע"ד)
 ועיין אור זרוע הגדול ה' סעודה סימן קס"ה.
 (שם תשובה ג') גדה מהו כו' כתובה בשערי תשובה סימן ק"ע
 ושם היא בשם רב שרירא גאון ז"ל וכן בכל זו ה' גדה מוצא תשובה
 בשם רב נטרונאי גאון ז"ל שגדה מתפללת ומזכרת בנדה.
 (שם תשובה ד') מאן דקרי עיין אור זרוע ה' ק"ש סימן כ"ב.
 (שם תשובה ה') הא דאמר רבא כו' פה הלשין בקצרה ומבואר
 בארוכה באור זרוע ה' ק"ש סימן ל"א בשם הר"ח כי בגמרא שם נאמר
 אמר רבא הלכה כר' מאיר אע"ג דאמר רב"ז ח"ר יוחנן הלכה כר"ע
 דכל הפרשה כולה זריכה כוונה ואמר רב"ז אמר ר' יוחנן הלכה כר'
 אחא שאמר נושא ר' יהודה שגריך לכוון בפרשה דהיינו כל פרשת
 שמע אעפ"כ אנו כרבא קיי"ל דכתראה הוא וכו' ע"ש.
 (שם תשובה ו') כל איסורין שבתורה כו' כל התשובה מוצא בתום'
 פסחים דף ל' ע"א ד"ה אמר ועיין מזה בארוכה בספר הישר לר"ת
 סימן שפ"ב.

(שם) מדאגריך לן למימר (פסחים ל' ע"ח) אמר רבא חמין בזמני
 זין זמינו זין שלא זמינו כרז כו' עיין המאור (פסחים פ"ב ד"ה אמר
 רבא הלכתא) שהעיר שמה נמוא כתוב בכל ספרי הגמרא שלנו במשהו
 כרז אינו מעיקר הגמרא אלא תלויה היתה מפירושי הראשונים
 והכניסוה הסופרים בספרים כו' ועיין במלחמת ה' שם.
 (שם תשובה ז') כחל שקרעו כו' עיין באור זרוע הגדול ה' שר
 בחלב סימן תס"ד שהביא בשם רש"י שהשיב בתשובות שלו ואמר אני
 לא שמעתי קורעו ומוציא את חלבו להתירו עם שר לא לכתחלה לא
 דדעבד אלא להתירו בפ"ע כו' וע"ש מה שהביא בשם ר"ת ז"ל וסיים
 ובתשובות הגאונים כתב נהוג במתיבתא דלא מבשלי כחל כלל אלא
 כלויי ליה ואי מיוזש מעיקרה שרי לבשולי ליה ע"כ ועיין בס' הישר
 לר"ת סימן שפ"ה ותוספות חולין ק"ט ע"ב ד"ה רב וטור יו"ד סימן ז'
 ובמרן ז"ל שם וש"ע יו"ד סימן ז' סימן ח' וב' וכו' המנהיג ה' סעודה
 סימן י"ט.

(שם תשובה ח') מים אמצעיים כו' כדברי מר רב יהודאי גאון
 ז"ל בן מבואר בתום' חולין ק"ה ע"ב בשם ר"ת ועיין בארוכה בספר
 הישר

הישר לר"ה סימון שפ"ד ועיין בטור יו"ד סימון פ"ט ועיין בס' המנהיג
ה' סעודה סימון י' והציא שם דברי רב יהודאי גאון ז"ל.

(שם השו"ב ט') הלין וזוזי מוצאם במרן ז"י ה' פירות האילן
סימון ר"ג בשם תשובת הגאונים והנוסחא שם מוז"י.

(שם) תני בתוספתא (כלאים פ"ג) כל שמוציא עליו מעיקרו עשז
הוא ג"מ לברוכי עליה בפה"ע ע"כ ז"ל התוספתא כל המוציא עליו
מעיקרו הרי זה ירק וכל שאין מוציא עלים מעיקרו הרי זה אילן ע"כ
לכן תראה שיש להקן בדברי הגאון שלפנינו ג"מ לברוכי עליה בפה"א
והאור זרוע ה' סעודה סימון קע"ב הביא שרבינו יצחק בר' שמואל
(בן אחותו של ר"ת ז"ל) הביא את לשון התוספתא כך כל שמוציא
עליו מעיקרו (פי' ון השרש) עשז הוא ומזכרין עליו בפה"א כל שמוציא
עליו מעטו (פי' מעטפו) אילן הוא ומזכרין עליו בפה"ע ועל זה כתב
הגאון בעל אור זרוע חפשי בשהי תוספתות של זרכות ולא מנאחי
אך בתוספתא דכלאים פ"ג עכ"ל.

(שם תשובה יא) ישראל שיש לו קרובים כו' בתובה בתשובות
הגאונים שערי נדק ח"ג ס"ד סימון י"ג דף כ' ע"ב.

(שם תשובה י"ב) בתובה ג"כ בשערי נדק שם ומוצא בטור יו"ד
ה' אבילות סימון שע"ז בשם רב יהודאי ז"ל וע"ש מה שהביא בשם

הרמב"ן בתורת האדם וכן מוצא בב"י ה' גידוי וחרס סימון של"ד.
(שם) אבל מערב ז"ל אבל מנודה.

(שם תשובה י"ג) הקורא בתורה כו' עיין אור זרוע ח"ב סי'
של"ד שהביא בשם ר' יהודה הכהן שופטירין בשל ר"ח והביא ג"כ שם

תשובת רבי משלם בר' משה ז"ל לר' נתנאלי ז"ל שמתאר טעם של שני
הדעות והביא ג"כ שמוציא בהלכות פסוקות שגריך להפטיר בשל חנוכה

וכתב אבל במקומו נהגו להפטיר בשל ר"ח מפני כבוד ר' יהודה הכהן
הזקן שהורה בן כו' ע"ש אבל בתום' שבת דף כ"ג ע"ב הביאו בשם

הרשב"א ז"ל הפטיר בשל חנוכה ע"ש כמו שהורה הגאון לפנינו.
(שם תשובה י"ד) מי שקדש לאנשי ביתו בתובה בשערי תשובה

סימון קט"ז בשם רב האי גאון ז"ל.
(שם) ובה אבל אנשים שאין יודעין לקדש בשערי תשובה שם

הנוסחא אבל אנשים שיודעין לקדש ורחימי בטור חו"ח סימון רע"ג
שכתב וז"ל ורחימי כתוב על שם הגאונים מי שקידוש לאנשי ביתו ובה

אבל אנשים אחרים אין מוקדש להם ואני תמה אם כתבו הגאונים בן
ובה"ג חילק אם בא אבל אחרים שאין יודעים לקדש מוקדש להם אבל

אם יודעים לקדש אינו מוקדש להם עכ"ל הטור אם כן נוסחת שערי
תשובה שהנאחי היא הנכונה וכ"ל וכן מנאחי מוצא לנכון בשם רב

יהודאי גאון בספר המנהיג ה' הפלה סימון ט"ו.
(שם תשובה ט"ז) רחב משצעה גויים מוצאם בארוכה בה"ג ה'

נחלות סימון י"ח (דף ק"ח ע"ב) כו"ש המעתיק ובה"ג סיים שם ומר
רב יהודאי גאון אמר כשנכנסו מרגלים דיהושע איגירא ועדיין לא

נכנסו ישראל לארץ ע"כ וכוון להתשובה שלפנינו. שם

(שם תשובה ט"ז) היה יושב בספינה כו' מובא בס' תמים דעים
 סימן ע"א ויש להקן שם שאלו מקומו רבי ז"ל ז"ל רבינו יהודה ז"ל
 עוד שם ואמר בגמרא ז"ל ואמר הגאון. ועיין מזה באריכות באור
 זרוע ה' ע"ש סימן ג', במאמר הילכך הושב בספינה בשבט כו'.
 (שם תשובה י"ז) ומה לשכור רשות כו' מובא בס' תמים דעים
 סימן ע"ב.

(שם תשובה י"ח) ספינה כו' מובא בספר תמים דעים סימן ע"ג
 ועיין באריכות באור זרוע ה' ע"ש ע"ש סימן ו'.
 (שם תשובה יט) ספינה שבאת כו' גם זה בא"ז שם ועיין בס'
 תמים דעים סימן ע"ד.

(שם תשובה כ) הא דאמר ר"ה כו' בתורה בתשובות הגאונים
 שערי דרך שער ו' סימן ע' (דף כ"ח ע"ב) וכן מובא בצעל העיטור
 ח"ב דף כ"ג ע"ב ובטור יו"ד ה' עבדים סימן רס"ג בשם רב יהודה
 גאון ז"ל.

(שם) ואמר פגר. ר"ל כמאמרם גר קטן מטבילין אותו על דעה
 בית דין (כתובות יא ע"א).

(שם תשובה כב) נגר שפרסוהו כו' עיין טור י"ד סימן שו"ט
 שהביא כן בשם אביו הרא"ש ז"ל ועיין תשובת מהרי"ל סימן כ"ה.
 (שם תשובה כג) במגילה מנויינת ר"ל במגילה מנוקבת.
 (שם תשובה כד) אהיבי שליחי. כו' מובא כן בגמרא ע"ז ל"ח
 ע"ב ע"ש וביאור המלות תמצא בתשובות הגאונים קדמונים דפוס
 צערלין דף מ"ב ע"א.

(שם תשובה כה) גדה כו' עיין רמב"ם ה' איסורי ביאה פ"ד.
 (שם תשובה כו) טבילה לנדה כו' מובא בחוס' יומא ע"ח ע"א
 ד"ה וכתב ועיין חוס' יצמות מוז ע"ב ד"ה במקום שכתב טבילה נדה
 לא כתיב קרא בהדיא ופי' רב יהודה גאון כו' וכן הרא"ש סוף גדה
 שהביא ג"כ וז"ל ורב יהודה גאון ז"ל כתב בתשובה כו' ע"ש וכן מובא
 בהגהות מיימוניות ה' איסורי ביאה פ"ד ס"א ועיין אור זרוע ה' נדה
 סימן שט"ו וז"ל ראיתי כתוב בה"ג טבילה נדה דרבנן הוא ונ"ב שהוא
 שהוא טעות סופר כו' ורשב"ם פי' דשאלו מקמי רב יהודה גאון טבילה
 לנדה וכתב דלא גרע משאר טמאים שטעונין טבילה לטהרהם
 עכ"ל ולפנינו תשובה אחרת לרב יהודה גאון ז"ל והאור זרוע הביא
 שם כתשובת הגאון שלפנינו בשם י"א ועיין ב"ו ה' טבילה סימן קצ"ז.
 (שם תשובה כז) ב"ר שמואל כו' מובא בצעל העיטור ח"ב דף כ"ב
 ע"ד ויש להקן שם במקום אב ז"ל במקום שאין אב ועיין רמב"ם ה'
 מילה פ"ג ה' מילה פ"ג הא' שכתב אם אין שם אבין אין מברכין
 להכניסו ויש מי שהורה שיברכו אותה ב"ד או אחר מן העם ואין ראוי
 לעשות כן עכ"ל ווי"ט ויש מי שהורה כוון לדברי הגאון שלפנינו ועיין
 בהשגה הראב"ד שם ובמגדל עז ובגהות מיימוניות שם ובש"ע יו"ד
 סימן רס"ה סימן א'.

(שם תשובה כ"ח) הוול את העבדים אחת ונברך או שתיים כו' בגמרא שבת קל"ז ע"ג אמרו הוול העבדים אומר הקב"ו על המילה והנברך אומר הקב"ו למוול את העבדים. וז"ל הרי"ף (שבת פי"ט דף קמו ע"א) הוול את העבדים אומר בא"י אומ"ה הקב"ו למוול את העבדים ולהטיף ייחס דם ברית וכו' נראה שהיתה לפניה נוסחה אחרת בגמרא ולפי גירסת הר"ף והרמב"ם ה' מילה פ"ג וסמ"ג עשין כ"א אין לברך כי אם ברכה אחת וכן הביא האבודרהם ה' ברכת המילה וכתב והטעם מפני שברכה זו במקום על המילה היא, אבל בה"ג ורב עמרם גאון כתבו הוול את העבדים ונברך תחלה הקב"ו על המילה ואחר המילה ונברך ברכה אחרת למוול את העבדים וכן היא דעת הר"ש. ונשאל צעל הלכות גדולות (כוונתו לרב יהודאי גאון אשר רבים מייחסים אליו את הבה"ג) הוול את העבדים אחת ונברך או שתיים והשיב הוול ונברך על המילה וזונו למוול את העבדים כולל במקום להכניסו עכ"ל האבודרהם וכן ראיתי בהלכות גדולות הלכות מילה סימן ח' שכתב הוול את העבדים וע"ג וכן מובאים דברי רב יהודאי גאון בס' העיטור ח"ג דף כג ע"ג ועיין במאור שבת שם סימן ל"ט ורבינו נסים באלפסי שם וגם הטור יו"ד סימן רס"ז הביא גם כנוסחת הרי"ף הוול ונברך על מילת העבדים ולהטיף דם ברית והביא ג"כ בשם צעל העיטור הוול אומר על המילה והנברך אומר למוול את העבדים וכן היא נוספת הר"ש שכן שתי ברכות והביא ג"כ דברי רב יהודאי גאון ועיין במרח"ב"י שם ולפלא בעיני מודע הביא הטור זאת בשם צעל העיטור הוול אומר על המילה והנברך אומר למוול את העבדים הלא גמרא מפורשת היא בשבת כמו שהנאחי.

והנה לפני הרב צעל העיטור והאבודרהם והטור היתה הנוסחה בדברי רב יהודאי גאון הוול ונברך על המילה וזונו למוול את העבדים במקום שלפניה הנוסחה וקוניו ונברכין למוול את העבדים.

(שם תשובה כט) נחט כו' עיין ב"י טור יו"ד סימן י"י שהביא ג"כ דין זה בשם בה"ג ומבאר את דבריו.

(שם תשובה ל) שופר כו'. עיין בהרא"ש בר"ה שם ובקרבן נתנאל שם ובטור א"ח סימן תקפ"ו ויה שהביא בשם הגאונים ועיין במרח"ב"י שם.

§ (שם) ר"ה ל"ז ז"ל כ"ז ע"ג.

(שם תשובה ל"א) מקום שבני אדם כו' כתובה בתשובות הגאונים שערי נדק ח"ה ש"ה סימן א' דף ע"א ע"א וגם שם היא בשם רב יהודאי גאון ז"ל.

(שם תשובה ל"ב) היושב במושה כו', חסרה פה התשובה ומנאחי כתובה בשו"ת והגאונים דפוס מנאחי סימן שי"ז וז"ל, תשובה אם ברור אליו הדבר שלא נגע אינו נריך ליטול ידיו, וכן מנאחי מובאר כן באור זרוע ה' נטילה ידים סימן ע"ה.

(שם תשובה לג) כפי' הגאון על הפסוק מוי עלה שמים תמנח

בפסיקתא כ"י שזידי פסקא זיוס כלת משה (הפסקא הזאת נדפסה עם הערות ותיקונים מומני בקבוצת חכמים).

(שם תשובה לד) המזכר כו' עיין טור או"ח סימן ק"ל.

(שם תשובה לה) ומתרגם אמר קרא אחד מנהון, יש למחוק מלת קרא.

(שם תשובה לז) הא דתנן כדאיתא ע"כ, הדברים האלה אין להם שחר וחסרון הניכר יש כאן.

(שם) ומה הדם שעשו של אדם חזמה היונה ז"ל שנפש של אדם קצת היונה.

(שם תשובה לח) ויהו שלא נשק לו ליוסף כו' עיין רש"י בראשית ו"ז כ"ט שכת' וז"ל ואמרו רבותינו שהי' קורא את שווע. ועיין במהרש"א בחדושי אגדות יומא דף י"ט שהביא זאת בשם הוורש ועיין גם דבר נחמד ויקר.

(שם תשובה לט) אל תעש כו' כתובה בתשובות הגאונים שערי צדק ח"ה ש"ב סימן לב דף ג' ע"ב ועיין ערוך בערך ערך ובתו"ט שם.

(שם תשובה נו) ויהו מועשרות סייג לתורה כו' לפנינו במשנה מועשרות סייג לעושר ועיין בתו"ט שם שהעיר שבמשנה ירושלמית גורם מועשרות סייג לתורה עד כאן וכן היא גירסת הערוך בערך סג ג' והביא פי' הגאון שלפנינו בשם י"א.

(שם תשובה נא) ויהו נדרים כו' כפירש הגאון מנזאר בערוך ערך סג א'.

(שם תשובה נב) הא דאמר זכור לי כ"ב שנה ובקרא כתיב עשרים שנה ולא פשט עכ"ל עיין תשובת הרשב"א סימן פ"ח שנשאל ויחכם אחד ויה טיבו של שתי שנים הללו והסיב שלפניו בגמרא כתיב עשרים שנה, ע"כ. ועיין תוס' שנת נ"ה ב' מעבורם כתיב וכתבו וז"ל הש"ל שלנו חולק על שלנו שכתב בהם מועצרים וכן מצינו בירושלמי (פ"ק דטועה) והוא שפט את ישראל ארבעים שנה ואלמד שהיו פלשתיים יראים מומו כ' שנה אחר מותו כמו בחייו, ובכל ספרים שלנו כתיב (שופטים טז לא) עשרים שנה עכ"ל ויפה העיר ידידי הרב החכם החוקר הגדול הרש"ל כ"י במכתבו לס' כרמי שומרון (נד 107) הכ"ף והי"ם דומות זו לזו בכתב שורוני. ונוזה נמשך כי בקצת ספרים הי' כתוב וישפוט וגו' ארבעים שנה במקום עשרים כי קצת הסופרים כתבו מ' במקום כ'.

סיבון כו.

כתובה בשערי תשובה סימן ל"ט.

(שם) ובתלמוד ירושלמי מוגילה מ"ג ז"ל פ"ג ה"ב.

(שם) תרין מילין ז"ל תרין חלה מילין.

(שם) מוועשה דמר עוקבא ריש גלותא ז"ל מוועשה דמר עוקבא

וישלח

מישלח כתב לריש גלותא. דהוא קאים ודמיך בזמרא. ולזה המאמר
 מירושלמי כוונו חכמי התוס' גיטין ז' ע"א ד"ה צימרא.
 (שם) ור' הונא ז"ל ור' מנא והוא ג"כ בירושלמי שם.
 (שם) לר' הושעיא ז"ל לר' הושעי' בי רבי.
 (שם) ראשיתך מעער ותשגה מחד אחריתך עיין בק"ע בירושלמי שם
 (שם) ואקדמו ואחדו ז"ל ואחרו.

סימן מז.

פרסאי פקעין ז"ל בקיחין.
 (שם) אמרו חכמים. כל שהי' קרוב לגבי מוצא כו' פי' חדש הוא
 בביאור ויזכמוהו שגממרא וגם ויה שכתב הגאון אמרו חכמים, כוונתו
 על הגאונים כי בגמרא לא נמצא מזה כלל.

סימן מח.

ושאלתם כשגומרין סעודה ומסקין את השלחן ואח"כ נזכרין כו'
 דבר זה אין לו בירור מדברי חז"ל כו'. עיין אור זרוע ה' סעודה סי'
 קע"ז וישם תראה שדבר זה יש לו בירור מדרז"ל.

סימן מט.

כתובה בשערי תשובה סימן ק"ג.
 (שם) זרכת האור תובה כו' מובא בטור או"ח סימן רנ"ח בשם
 רבינו האי גאון ז"ל ובטור שם חסר שורה שלימה ויש לתקן מדברי
 התשובה שלפנינו.
 (שם) שהן ניכרין ז"ל שאינן ניכרין ונאמר לנכון בטור שם.
 (שם) אין צריך לבקש דבר לידע אם יאותו לאורו ע"כ עפ"י
 מאמרה (זרכות כ"ג ע"ב) אין מזכרין על הגר עד שיאותו לאורו.
 (שם) דבר נאות ז"ל כבר נאות.
 (שם) סימון להתברך. בשערי תשובה שם הגי' סימון ידוע להתברך.
 (שם) ועוד מנהגנו להביט בצפרנים כו'. עיין במדכי ריש יומא
 שהביא בשם תשובות הגאונים וז"ל ויה שאנו מוסתכלין בצפרנים זה
 דבר שנוי בתלמוד ירושלמי ובבבלי אין מזכרין על הגר עד שיאותו לאורו
 פי' עד שמדגיש בזה האור של נר הדלה ואף כי זוכרים על צפרניו
 של אדם הראשון ומאחר שזה שנינו אין זה ניתוס כי אם של מנהג
 עכ"ל. ועיין ב"י או"ח סימן רנ"ח שהביא ראוי' מדברי הרא"ש והמרדכי
 בשם תשובות הגאונים ועיין בהג"ה בש"ע או"ח סימן רנ"ח שהביא כן
 בשם הזהר. ומנהג זה מנינו עוד במדרשים עיין פדר"א פ"כ ומסתכל
 בצפרניו כו' ע"ש וכן הביא הילקוט תהלים רמז תשכ"ג בשם פסיקתא
 רבתי (לפנינו בנדפסה פסקא ט' נמצא רק התחלת המאמר והעיקר
 חסר וכן הספר) וז"ל אני משבחך בכל איברי ומקיים בהן המצוות,
 צפרנים לעשות בהם פריעה ומליקת העוף. ובהן להסתכל אור
 להדלה ע"כ.

סימן נ.

כתובה בשערי תשובה סימן ק"ט וזכה מהתשובה הזאת משמע דקבלת שנת בטעות לא הוה קבלה וכן אם כצו הגרות מותר להדליקן וכן מותר לעשות מלאכה אחרת אבל מלאכה להיפך בשם רב שרירא גאון ז"ל באור זרוע ה' ע"ג סימן ט"ז וכן במרדכי שנת פ"ג ז"ל כתב רב שרירא גאון מעשה היה בימי אבותינו הקדמונים פעם אחת ע"ג ה' יום המעונן וכסבורין העם שחשיכה היא זהדליקו את הגרות ולא הספיקו להתפלל מנחה עד שנשבה הרוח ונתפזרו העצים וראו השמש ולא התפללו ערבית והיה שהות ציוס והתחילו הגרות לכבות ושאלו לחכמי הדור ואמרו שחותם שהדליקו הגרות אסורין להדליק ולעשות מלאכה ממש שקבלו עליהם את השבת אבל שאר אנשי הבית מותרין להדליק נר אחד אבל באותו הנר שהדליק לשם שנת אסור ליגע בו ולהוסיף עליו שמן ואפילו אם כבה אסור לטלטלו וליגע בו עד מלאי שנת עכ"ל ועע"ש.

סימן נא.

מן המחמר וחולה שאין יכול להתפלל היא תשובה צפני ענוה והמעתיק טעה וחזרה עם התשובה שלפניה, וכתובה בשערי תשובה סימן ק"ח ומתחלה שם ושאלתם חולה שאין יכול להתפלל כו' ובשערי תשובה שם יש לתקן תחת ומשמיו דין פ"ט ושמשיו פטורין ונתהפכו האותיות וז"ל ר' נעשה ד'.

סימן נב.

כתובה בשערי תשובה סימן קי"ד בשם רב האי גאון ז"ל בקצת שינוי לשון והוצא בתוס' פסחים דף ק' ע"ג ד"ה ידי קידוש בשם רב נטרונאי גאון כמו שהוא לפנינו וכן מובא בטור או"ח סימן רס"ט. וכן בס' המנהיג ה' שנת סימן ט"ו וראיתי באור זרוע ה' ע"ג סימן כ' הביא ג"כ בשם תשובות הגאונים ז"ל ותשובות הגאונים פירשו שמה שאין מקדשים במקום שאין אורחים דהוא קידוש לרפואה הוי שאין הכנסת שופך לבני הכנסת על ידיהן ומעבירים על עיניהם להחזיר מאור עיניהם כדאמרינן כו' מהו לפסוע פסיעה גסה כו'. ועל זה סיים האור זרוע ואינו מציין דבריהם כו' ע"ג ועיין בשלטי הגבורים (באלפסי ערבי פסחים דף כ"א ע"ג) שהביא בשם רב האי גאון שאם אין אורחים אין מקדשים בב"ה ע"ג ועיין בטור או"ח סימן רס"ט.

סימן נג.

עיין באלפסי ערבי פסחים דף כ"א ע"ג ובשלטי הגבורים שם אות ב' ובהר"ש ערבי פסחים סימן ה' ובקרבן נתנאל שם ופה קצר המנע מהשתרע.

סימן נד.

כתובה בשערי תשובה סימן קי"ג.

(שם) לא שוענו מי שומים את כוס הקידוש כלילה שנת על גבי עיניו כו' אחר מה שהבאתי בסימן נ"ב מן הא"ז בשם תשובות הגאונים חזן הכנסת שופך לבני הכנסת על ידיהם ומועציריה על עיניהם ע"כ שאלת השואל פה שאלת חכם וחזי תשובה היא, תשובת המשיב לא שוענו אינה ראייה.

סימן נה.

כתובה בשערי תשובה סימן כ"ח וחכר שם מוחזי השנית מהתשובה.

(שם) שכתוב בהלכות. וכן מובא בטור אוח ה' שנת סי' רע"א בשם בה"ג.

(שם) דאמר מר הווקדש אם טעם כו'. הוא בפסחים ק"ז ע"א הווקדש וטעם מלא לוגמא יצא ואם לאו לא יצא.

סימן נו.

עיין שערי תשובה סימן ק"א.

סימן נז.

כתובה בשערי תשובה סימן ק"י עיין בתום פסחים ק"ו ע"ב ד"ה הנוטל מה שהביאו בשם ה"ר אלחנן. ועיין הגהות מיימוניות שנת פכ"ט סימן ח' והביא דברי רבינו האי גאון שלפנינו בשם רב עמרם גאון וע"ש עוד בסימן ס' ועיין במאור פסחים סימן כ"ג וברבינו נסים באלפסי שם ועיין בסוף כלבו בשאלות ותשובות שמוכח שם התשובה במאמר המתחיל עוד השיב.

סימן נח.

כתובה בשערי תשובה סימן קי"ט ועיין בהרא"ש ערבי פסחים סי' י"ב ומה שהביא שם בשם בעל העיטור וע"ש בקרבן נחמאל. ועיין באלפסי פסחים פ"י שמוכר פי' הוואמר הזה ועיין ברבינו נסים שם ולפנינו בגמרא דאמר רב בלי מלת דהתם ובאלפסי ובהרא"ש הנוסחא דהכי אמר רב לכן סרה קושית השואל אינה אמר רב.

(שם) שמונינו בתלמוד א"י ע"כ בשערי תשובה שם ואם שמונינו.

(שם) כוועט ולא נתברר לנו, שם הנוסחא ביאור כוועט.

(שם) אל יקשה בעיניכם, בשערי תשובה שם הנוסחא, והשיב

אל יקשה בעיניכם.

(שם) וקאמרינן אפשר השתא כו' הוא בגמרא פסחים מ"ח ע"א.

(שם) ואהדר ליה בחבילתא צריך לומר במוכילתא וכן הוא לנכון

בפסחים שם.

(שס) והא דשמעתא בש"ת שס והא שמעתא דרב.
 (שס) ואין אדם צריך לקבוע בלבבו חסר פה שורה שלימה עיין
 בשערי תשובה שס.
 (שס) אלא מנעשה שגראית להם ז"ל מנע שגראית להם.

סימן נט.

כתובה בשערי תשובה סימן נ"ב ועיין אור זרוע ה' ע"ש סימן ל"ב.

סימן סא.

עיין מזה בארוכה באור זרוע ה' ע"ש סימן ג'.

סימן סב.

כתובה בשערי תשובה סימן קמ"ו.

סימן סג.

רב שרא לרב אחא ברדלא כו' כוונת הגאון על סוף המשמר
 שמתר לישן חוץ לסוכה משום סירחא ע"ש.

סימן סד.

עיין תמים דעים סימן קכ"ה ועיין בכל בו בשו"ת מהגאונים מה
 שהביא בשם הרמב"ן ז"ל ועיין שם בתשובה לרבינו יוסף גאון ז"ל.
 (שס) לא קרינא ביה ביהך עיין תוס' ע"ז שם כ"א ע"א ד"ה אף.
 (שס) והא דתנן ובכל מיקום לא ישכור כו' הוא במשנה שס.

סימן סה.

מוזבא בשו"ת הגאונים הנדפסים בסוף ס' כלבו בשם רב האי גאון
 ז"ל המתחלת ושאלתם לנו יש לנו גנות.
 (שס) ואם רחוקה היא מות' סיים בכלבו ואי אפשר לפסוק עליהם
 ונצטוד יום אע"פ שהם בחוץ התחום מותר.

סימן סז.

עיין כלבו בתשובות לרבינו יוסף גאון, ומוזבא גם כן בשו"ת
 מהגאונים דפוס מאנטובה סימן י"ג ע"ש.

סימן סח.

עיין בשו"ת מהגאונים שס.

סימן ע.

שבת מ"ב ע"א ז"ל ס"ב ע"א.

סימן עא.

כתובה בשערי תשובה סימן רכ"ג ועיין באור זרוע ה' שבת סי'
 פ"ט אות ט' מה שהביא בשם הר"ח ור"ת ז"ל. שבת

סימן עג.

שנת כ"ג ז"ל ס"ב.

(שס) על טבעת בלבד הוא דאמר החלמוד ולא על דבר אחר.
עיון ברש"י ותוספות שסוזמרהש"א ובהרא"ש שס והביא פי' רב שרירא ז"ל.

סימן עה.

כתובה בשערי תשובה סימן מ"ה.

סימן עו.

כתובה בארוכה בשערי תשובה סימן מ"ד ע"ס.

(שס) וכי לא היו נהוגין ישראל קודם שלמה בהס' כו' עיון מ"ש
הסמ"ג ה' עיזבון וז"ל מותר לטלטל מן התורה מן הבית לחצר ומן
החצר למבוי כשעמד שלמה המלך ע"ה וביה דינו, וראו כי היו בני
הדם אומרים, כיון שהבית מיוחד לאדם אחד, והחצר מיוחדת לרבים
ואעפ"כ מותר להוציא מהבית לחצר כו'. עמד שלמה וגזר שלא יטלטלו
מן הבית למבוי ולחצר אלא ע"י עירוב ע"ס.

סימן עז.

כתובה בשערי תשובה סימן מ"ה.

(שס) מיהו צריך לישב כל פחות מארבע אמות כו' עיון במרן
ב"י ה' שנת סימן רס"ו שהביא כן בשם תשובת רב שר שלום ז"ל ועיון
בט"ז שס ובכלבו ה' שנת הביא כן בשם הר"ש.

סימן עה.

כתובה בשערי תשובה סימן ע"ו ומובא בהרא"ש ברכות פ"א סי'
א' ג"כ בשם רב האי גאון ז"ל.

סימן פ.

הפי' שופרש הגאון על המאמר חנן בדין ואינהו בדידהו מובא
במוס' סוטה ל"ט ע"א ד"ה כיון ע"ס זכן מובא באור זרוע ה' ק"ש
סימן י"א.

סימן פב.

עיקר ברכה להדליק נר של שנה ונהגה או הלכתא ואי הלכתא היכא
כתובה בחלמוד, והשיב הלכתא היא ואע"ג דלא אחתאמרה בקדו' כו'
התשובה הואת כתובה בשערי תשובה סימן ז"א ושם מיוחסת לרב האי
גאון לבד, ועיון באור זרוע ה' ע"ש סימן י"א מה שהביא שרבינו משולם
ז"ל היה אומר שאין לברך להדליק נר שנת וע"ש שהביא מה שהשיב
עליו ר"ת ז"ל והביא ג"כ מירושלמי שמפורש המדליק נר בלילה שנת
אומר אקבוצ' להדליק נר לכבוד שנת ועיון עוד במוס' שנת דף כ"ה
ע"ב ד"ה תובה והתימו' שלא הביאו את הירושלמי. במוס'

סימן פג.

כתובה בשערי תשובה סימן ג'.

סימן פד.

כתובה בשערי תשובה סימן כ"ה ועיין אור זרוע ה' שלוח לבור סימן קט"ז.

סימן פה.

כתובה בשערי תשובה סימן כ"ו.
(שם) וללאח קודם קדושה דסדרה. כתובה שם סימן כ"ז.

סימן פו.

כתובה בשערי תשובה סימן כ"ח.

סימן פז.

אם מותר להתחיל ולשנות משהגיע זמן ק"ש עיין בתום' ברכות ה' ע"ג ד"ה אלא מבוחר שמוחר ללמוד.

סימן פח.

כתובה בשערי תשובה סימן פ"ט וסיים שם אלו דברי גאון ז"ל ברגלונ"י אם יכול לחדש דבר בהפילתו מוסיף בכל דבר ודבר בכל ברכה וברכה מענינה חוץ מג' ראשונות וג' אחרונות עכ"ל.

סימן פט.

כתובה בשערי תשובה שם.
(שם) הלכתא כאסוה ז"ל כאזוה.
(שם) לרווחתא ז"ל לרבותא.

סימן צ.

כתובה בשערי תשובה סימן כ"ה בשם רבינו האי גאון ז"ל גם מנזח שם ומאמר שלם החסר פה, וראינו מדיקדקים כו'. וכן וראינו בגוסת ירושלמי כו' ע"ש.

(שם) כך מנהג ראשונים עיין בטור אר"ח סימן קל"ג מה שהביא בשם רב מנחם גאון ועיין במרן ז"י מה שהביא משבולי הקטש בשם רש"י ז"ל ועיין בסדור הגיון לב בהערותיו לנא לגיון ועיין בהערה הרד"ל בהתחלת תשובת הגאונים שערי תשובה לסימן כ"ה.

(שם) ועזבו מקרא משנה עיין תוס' סנהדרין כ"ד ע"א ד"ה בלילה.
(שם) מ"ש כל הנחלים מקרא משנה מדרש הוא כמו משלדש רי פ"י ובמדרש תזית פ"ה.

(שם) ולומר יענק ה' ביום צרה עיין שו"ט במזמור זה.

(סס) ובמדרש בחוספות, כולת בחוספות הכוונה להתוספתות
 וכן דרך רוב הקדמונים לכנות התוספתא בשם הזה.
 (סס) וזא לציון לא היו חומרים. עיין בטור או"ח סימן קל"ב
 מה שהביא בשם רב נחמ גאון ז"ל.

סימן צא.

כתובה בשערי תשובה סימן קל"ו ופה חסרה וכתובה מאמר
 שלם שנשטט ע"י המעתיק וישנו בשערי תשובה שם. אחר התשובה כך
 אנו רואים נמצא שם התשובה בארוכה והתשובה שלפנינו תמצא שם
 בסיום המאמר, ויש מן הראשונים שאמר שכל לכלוך כו' ע"ש.
 (סס) כל המונות ז"ל ככל המונות.

(סס) חזן מן (ז"ל מן) הטבילה בלצר. פה נשטט שבדרך אחר
 הטבילה ועיין בטור ה' טבילה סימן ר' ובמין ז"י שם ויה שהביא
 בשם הגאונים.

סימן צב.

כתובה בשערי תשובה סימן פ"ד.

סימן צד.

כתובה בשערי תשובה סימן פ' ועיין במין ז"י ה' קריאת ס"ת
 סימן קל"ה והביא את דברי שכלי הלקט בשם הגאונים.

סימן צה.

כתובה בשערי תשובה סימן מ"ו.

(סס) ומההיא שנתת חזיקן לשיעור חלה מ"ג זלים. עיין טור
 יו"ד ה' חלה סימן שכ"ד ועיין בז"י שם שכתב וז"ל ויה שכתב הטור
 מ"ג זלים וחומש זיגה כן הוגיא החשבון הרי"ף פרק ערבי פסחים
 והרא"ש ה' חלה והרמב"ם פ"ו מה' בכורים.

(סס) שהרי שיגר לו בוגיום לרבי, חסר מודיא דקונדים דמין
 נאוסא (עירובין פ"ג ע"א) פירושי בוגים שם האיש מודיא קונדסא
 שם הסאה, דמין נאוסא, מאותו מקום.

(סס) קסטא דמורייסא דהוה בצפורי. חסר, היא הות כמין לוגא
 דמקבלא וזה נשערין רביעית של פסח.

סימן צו.

כתובה בשערי תשובה סימן שכ"ו.

סימן צז.

כתובה בשערי תשובה סימן י"ח.

(סס) חזוה דשמואל כו'. שם חזיו חזא שמו עיין יוחסין רבי
 חזא

אזא בר מוול ועיין פחד יצחק ערך אזא וע"ש שהציא ג"כ הטעם
שנקרא אזא דשמואל בשם הלכות גדולות סוף ה' גיטין שהוצא שם
המעשה שלפנינו רק בחיזה שינויים.

סימן צח.

מוצא בעין יעקב ברכות פ"ט סימן קכ"ח כ"ש המעתיק. ושם
מיוחסת לרבינו נסים גאון, ומתחיל שם: ומלתי כחוב ויה שפי' הרב
רבינו נסים גאון ז"ל בפירושו בפרק הרוחה וסיים שם. עד פה דברי
הגאון ובאורו. כך ומלתיהו שהעתיקה הרב ר' שמואל בר' אברהם ז"ל
לרבינו זרפת ולהשיב צעד ספרי הרמב"ם ז"ל וע"ש מה שמוצא בשם
הרשב"ם ז"ל.

סימן צט.

עיין ערוך ערך אגן המנוגעת.
ב"ע חגיגה כ"ג אחר שסיים המאמר הזה הציא שם תשובה
אחרת לרבינו האי גאון וסיים שם זה טופס מה שהעתיקתי ממה
שומלתי בספר הנמצא בבית חכם וירא וסר ורע מומלכות קאטאלוני"א.

סימן ק.

תורף הדבר שיש על ישראל במשמרות הלילה להפיל תתנה על
חרבן הבית כו' ויש לו לראובג על חרבן הבית כו' וחייבין בית ישראל
לשחר בלילות ובאשמורת ולהרבות בתחנונים על חרבן הבית כו'.
בהרא"ש ברכות פ"א סימן ב' הציא ג"כ וראוי כל ירא שמים שיהא
מנר ודואג באותה שעה ולשפוך תחנונים על חרבן בית המקדש ע"כ
ומוצא ג"כ במרן ב"י א"ח סימן א' והרב בעל בן יוחאי מענה ק"ל
כתב וז"ל: דברים האלה (שהבתי בשם הרא"ש) אינם כחודים בש"ס
בשום ויקום וגם הרא"ש לא חדשם מדעתיה דנפשיה אונם כתב
יפורש בזהר תרווה קע"ג רע"ב עכ"ל. אבל אלו ראה הרב בעל בן
יוחאי את דברי רבינו האי גאון שלפנינו נודע לו שדברי הרא"ש
בזבועים מדברי הגאונים.

סימן קב.

עיין תוס' ברכות שם דף ל"ט ע"ב ובהרא"ש שם.

סימן קד.

שטמחו יונים כו' שבת כ"א ע"ב.
(שם) ופני שהשונים באים ומחלקו של אשר ומוקם היה לו
שנקרא תקוע כו' לפלא בעיני הלא תקוע היא עיר ביהודה היושבת
באר נגב ומתחה ירושלים ונפורש בקרא ויש רחבעם בירושלים ויבן
ערים למנוח ביהודה ויבן את בית לחם ואת עיטם ועת תקוע (ד"ב
י"א ה' ו').

(שם) ומשם עד ירושלים היה ונהלך שמונה ימים בין הליכה וחזרה כו' וכן מובא בכלבו (ה' חנוכה סימן מ"ד) וז"ל עד שהוצא השמן מהמקום שהן כותשין אותו שם והיה רחוק דרך ד' ימים נמלא בין הליכה וחזרה שמונה ימים והביא גם כן טעם אחר בשם בעל העתים ע"ש.

ומנאיתי טעם אחר באור זרוע ה' חנוכה סי' שכ"א וז"ל והא דנעשה נס שהיה דולק שמונת ימים פי' מורי רבי יהודה זר' יצחק (הוא הנקרא שיר ליהוה מפאריו' והדבר אודותיו בחולדות הגאון רבינו יצחק אור זרוע אשר הנני כותב עתה ואזניאסו לאור אס ינוס ה') נושם שהיו טרודים כל ז' ימים בזנין המוצח ובכלי שרת דאמרינן בזוגילת תענית ולדורות חנוכה בית חשמונאי ולמה היא נוסגת לדורות חלא שעשאוהו בצער וחמרו בו הלל והודאה והדליקו בו נרות בטרה לפי שנכנסו יונים בהיכל וכשגברה יד בית חשמונאי הביאו שבעה שפודי ברזל וחיפוס בצעף וקתחילו להדליק ולמה היא נוסגת להדליק שמונה אלא שסתרו המוצח ובנאוהו וכל שבעת הימים היו מתקנים בכלי שרת ופי' דעיד מתקנים שמן אחר אלא שהיו טרודין להכין ולטהר כלי שרת ולעשות המוצח ולא יכלו ליקח שמן אחר כו'.

סימן קה.

לרבינו נסים כו' כל התשובה מובאת בארוכה באור זרוע ח"ב ה' ע"ש סימן כ"ג דף ו' ע"ג במאמר והקשה רב נסים גאון ז"ל ועיין שם ותראה שהועתיק השמיט פה הרבה. גם עיין תוס' פסחים ק' ע"ב ד"ה ידי קידוש ובהרא"ש ע"פ סימן ג' ובקרבן נתנאל שם ובס' הפרדס הגדול לרש"י סדר זרכות דף ל"ט ע"א ובארחות חיים לרבינו אהרן הכהן מלוניל ה' שבת אות ח' ט' י' ובטור אור"ח ה' שבת סימן רע"ג ובמרחן ז"י שם. ויש להעיר שהמאמר שהביא רבינו נסים פה בשם ירושלמי הביא בעל אור זרוע בשם פסיקתא וז"ל וקשה דאמרינן בפסיקתא פ' ולקחתם לכם ביום ראשון ריב"ל אמר צריך לקדש בתוך ביתו כו' אולם יש לתקן בדברו שז"ל בפסיקתא פסקא ביום השמיני עזרת והיא הפסקא הסמוכה לפסקא ולקחתם לכם. ומובא גם ברקח ה' שבת סימן נ' ובפרדס הגדול לרש"י ה' סוכה (דפוס קושטאנדינה דף מה' ע"ב) ובהערותי להפסיקתא הארכתי בזה. מהפסיקתא הישנה הזאת יש צירי ארבע העתקות מארבעה כתבי ידות א) כ"י מנרים אשר קבלתי מידידי הרב החכ' הגדול החוק והמזקק הנודע מוהרש"ל כ"י ב) העתקה מכ"י הנמלא באקספארד ג) כ"י מאפריקא אשר הגיע לידי ידידי הרב החכם החוקר הגדול מוהר"ר אליקים כרמולי ג"י, והוא בחסדו שלח הכ"י אלי. ד) העתקה מכ"י הנמלא באור הספרים של די ראסקי בפארמא, ובישע ימין עליון הפיזותי אור עליהן על פי מערכה זו לעומת זו, ועל פי תלמוד ירושלמי ובבלי ומררשים ומפרי הקדמונים

הקדמונים, ולרגל עוונק המחקר והבקורת, ואוחיל לה' כי אנויח לאור
 את הפסיקתא הישנה הזאת עם הערותי אלה בעוד לא כביר.
 (שם) ועוד יש לפרש בענין אחר כו' עיין באור זרוע שם ותרצה
 מדבריו שהדברים האלה אינם לרבינו נסים גאון ז"ל בזה שכתב שם
 וז"ל ויש מתרגים קושית רבינו נסים ואומרים דהכי מיירי בסעודת
 שבת כו' כל המאמר כמו שהוא לפנינו וע"ש בסיום המאמר, הביא
 עוד מאמר מירושלמי החסר פה.

סימן קו.

הדברים פה בקצרה ומובא בארוכה ג"כ בשם רבינו נסים ברבי
 יעקב ז"ל בערוך ערך תלת.

סימן קז.

כתובה בשערי תשובה סימן פ"ה וסיים שם: „וכך כתב רבינו
 נסים ז"ל ע"כ. ועיין במהרש"א בחדושי אגדות בב"ב שם שפי' ג"כ וע"ש
 שיבאר טעם הדבר למה הוא סימן יפה לכל השנה.

סימן קיב.

פי' הר"ח מובא גם כן באור זרוע ה' ק"ש סימן ד' אבל יותר נכון
 כפי' רש"י בגמרא שם כי לפי' ר"ח מה הוא הצער שהיה מנטער כל ימיו.

סימן קטו.

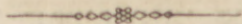
כל המאמר מובא באור זרוע ה' ק"ש סימן ז' בשם הר"ח.
 (שם) באוכנתא דלצא ז"ל באצנתא דלצא.

סימן קטז.

המאמר הזה מובא באור זרוע ה' ק"ש סימן ח' בשם הר"ח וע"ש
 בסיום המאמר כתב ומה שפי' הר"ח די"א מלאך הוא אכתריאל ליתא
 להאי פירושא כו' ע"ש.

סימן קיט.

עיין ערוך ערך כתב.



הערות לתשובות הגאונים

מאת החכם המבקר הנכבד מהר"ר

שלמה זלמן חיים האלבערשטאם נ"י בביעליץ.

המאמר הבא נדפס כבר בהמאסף „ישרון“ שנה חמישית תרכ"ה, והדפסוהו בזה שנית לחועלת החברים עם תקונים ונספות ששלחו לנו מאת המחבר נ"י. דבמו"ל.

מלכד אסיפת תשובת הגאונים שלפנינו ואשר מוגמתנו כעת להודיע ערכה לרבים נמנאו עד הנה דפוס חמש אסיפות. הלא המה: (א) הלכות פסוקות מן הגאונים נדפסו בקושטנדינא בשנת רע"ו. וכפי הדוגמאות אשר הביא החכם רי"ל דוקעס בליטב"ל „המזרח“ ח"ז נד תרע"ה, נראה כי התשובות אשר באסיפה הזאת הנה קצרות מאד וכי נזכרו שמות הגאונים עליהן. — (ב) שאלות ותשובות מהגאונים¹), נדפסו ראשונה בקושטנדינא בשנת של"ה, שנית בפראג בלי זכר שנת הדפוס; אך לרעה רמ"ש בקטאלוג אקספרד עמוד תרמ"ב נדפסו סביב לשנת ש"ג, שלישית במנטובא בשנת ש"ז. אסיפה זאת כוללת ארבע מאות תשובות וקוצרות וכלי זכרון שמות בעליהן, גם נאספו בזמן מאוחר כי מוצא שם הרי"ף (סימן רפ"ד) וגם בעל התוספות (סימן רפ"ח) ועל שער הספר נמנא: „תשובות חדשים גם ישנים“. — (ג) ספר שער יד ק, שאלוניקי תקנ"ב. כולל תשובות כאשר יצאו מתחת ידי הגאונים וכל אחת שם בעליה עליה. ועל אסיפה זאת האריך למועניתי הרב הגדול ר"ז פראנקעל נ"י במחברתו היקרה: „קורות השו"ת“ עמוד ב' והלאה. — (ד) תשובות גאונים קדמונים, ברלין תר"ח עם וכתב (מוצא) להרב הגי"מ שי"ר נ"י. ואסיפה זאת דומה למה שלפניה אשר כוללת גם היא תשובות שלימות כאשר יצאו מידי הגאונים וגדולי הראשונים ושמות בעליהן עליהן. — (ה) ספר שער יתשובה ש"ג שו"ת בסוף ספר נהרות דושק שאלוניקי תקס"ב, ונדפס שנית לנד, לייפציג תרי"ח, ונדפוס זה באו בראש הספר הערות ופירושים להרב ר' דוד לוריא ז"ל אשר נלקחו

1) הרב רפ"ז נ"י (במחברתו המגניח בסימן ג') עירבב במחכ"ת שתי האסיפות האלה (א' וב') וחשב שכן אסיפה אחת.



נלקחו ומספרו קדמות ספר הזוהר⁽²⁾. חסיפה זאת כוללת כמו כן תשובות שלמות מהגאונים עם שמות בעליהן, אך נאספו בזמן מאוחר הרבה, כי מובאים בה: רבינו יעקב (ר"ת) רבינו שמשון (בעל התוס') וגם הרמב"ן ז"ל. ובקצת תשובות אשר לגאונים חלו בהן ידי אחרונים, וקצתן אשר באו סתם חזותן תוכיח עליהן כי הן מאוחרות או נודע לנו זאת ממקום אחר⁽³⁾, גם הציגונים אשר בראש התשובות אין לסמוך עליהם תמיד אם אינם מקויימים בספרים אחרים המדויקים והנאמנים יותר [ע"י ריטום למהרי"ט זונן עמוד קצ"ג⁽⁴⁾], מכתב הירחי לרז"פ ח"ז עמוד תי"ב⁽⁵⁾] —

והנה החכם היקר רש"ל כ"י כתב צצית אורו הטוב דף מ"ז ע"ב: „ואחד מאוהבי כתב לי שראה ס' תשובות הגאונים כ"י הראשון כולל קכ"ד סימנים והשני ק"י וכו' והתשובות רובן מוגאוני בצל וכו' — והן הן התשובות אשר יצאו עתה לאור ע"י חזרת מקיני נרדמים. —

והנה חסיפה זאת, והיא הששית בדפוס⁽⁶⁾, נראית ישנה מאד ולא

⁽²⁾ הרב הצבי"ח הביא ראיה על קדמות ספר הזוהר משתי תשובות הנמצאות בס' שערי תשובה והס' סי' ה' וז"ל (ז"ל וס"מ) אשר נראה כי ספר הזוהר היה להן למעין (מ"ע), הישראלי" שנת 1864 גליון י"ד) — ויש להחפזה כי לא ראה דברי הרד"ל אשר העיר על שני אלה המקומות ועוד על תשובות אחרות בספרו קדמות ס' הזוהר וממנו בראש ספר שערי תשובה דפוס לייפציג כמובא למעלה. —

⁽³⁾ סימן קכ"ד וקכ"ח בשערי התשובה הבאים בסתם ובס' קכ"ב מזוין לרב שרירא ורב האי והיה נראה כי גם הבאים אחריהם בסתם ובתוס' קכ"ז וקכ"ח כמו כן שייכים להם, אמנה באמת אינו כן כי הם להרי"ף כי סי' קכ"ז נמצא בתשובת הרי"ף סי' ש"ד — גם סימן קכ"ח בשערי תשובה מובא בשמו מהלמידו ר"י מיגאש בש"מ רפ"ה דב"ב. עיין מ"ס הג"מ ש"ר כ"י בערך מלין עמוד ס"א. — והנה סימן ל"ד בשערי תשובה הוא ג"כ בסתם (בדפוס לייפציג שלפני) והחכם המגיה סי' „טעם זקנים“ הביא בהקדמתו תשובה זאת על שם רב שרירא ורב האי, ולא ידעתי מנין לו זאת? אולי מפני שמואל כן בראש סימן כ"ד וחשב כי כל התשובות עד סימן ל"ד הם להם, ומדוע לא ראה כי בסימן ל"ב מובא הרב ר' יצחק אב"ד ז"ל (נראה דז"ל ר' אברהם ב"ר יצחק אב"ד ז"ל) ובסימן ל"ד מובא קרוב לסופו רבינו חננאל — אם לא שנאמר כי מנא בדפוסם שלגוניקי. —

⁽⁴⁾ החכם המפורסד זונן כ"י כתב שם כי נחשדים אלו סימן מ"ג (כ"ל דל"ל מ"ד ותחשב חמיהה החכם בעער ז"ל במכתב הירחי שהנאחי למעלה) ז"ט, קכ"ב, קמ"ג, קפ"ז, רס"ח, רס"ט, של"ט (כ"ל שז"ל של"י) אמנם כ"ל כי בקצתן אין הכרח לאחראם ובויתר נראה כי סי' קכ"ב יחוסו אחי מאשר נמצא גם בתשובות הגאונים שלפניו ובספרים עיין להלן.

⁽⁵⁾ החכם החוקר גרעטן כ"י חשב למאוחרים סימן ה', י"ד, י"ט (כמו זונן) — ולי נראה כי סימן י"ד הוא לגאון אשר נתיחס אליו מאשר נמצא גם באסיפתיו, עיין להלן; אמנם בסיומן ה' וז"ט נדקדו דבריו ונכונה מאד דעתו כי ר' יהודה בן הנגיד הזכר בסיומן ה' הוא ר' יהודה הנגיד אשכנזי מרוטנבורג המובא מר"א אבולעפיה (גמ' חכמת הקבלה להחרי"א יעלליעק עמוד כ"ה).

⁽⁶⁾ ומלבד זה נדפסו איזה תשובות בספרי בעלי אסופה, כמו בס' „טעם זקנים“ שתי תשובות מרב האי גאון ואדבר על הראשונה במ"א אי"ה רק לעיר לע"ע כי נמצאה גם בכ"י שארמא והיחה למראה עיני העהקה אשר מוגהה העתיק לעצמו החכם ר"ז כ"ע שטערן כ"י ובמקום שנמצא

ולא חלו בה ידי אחרונים. ויש לסמוך גם על הציורים אשר בראש כל תשובה, וגם מלשון התשובות נראה כי הם מעשה ידי הגאונים וכי הם לפנינו כאשר יצאו ונתחת ידם, מלבד איזה שבשי המעתיקים וטעותי סופרים אשר אי אפשר לשום ספר בלעדס. ודומה בערכה מכל זד לס' „שערי דק" ואל „תשובות גאונים קדמונים“. התשובות שזאו בה הם להגאונים: רב יהודאי (והוא מביא בס' מ"ה את מר רב דימי ומר רב מרי בריה). רב פלטוי, רב שר שלום, רב נטרונאי, רב עמרס, רב דוסא, רב שרירא ורב האי. — ובס' כ"ג מביא רב נטרונאי את רב זדוק גאון, גם משא ומתן בינו ובין מתיבתא דליליה. ובסימן כ"ד מובא רב נטרונאי בשם רב כהן דק. ולדעת הרב הימיר ז"ל הוא רב זדוק הג"ל. ובסימן א' מביא רב האי את ר' סעדיה גאון. גם מובא ר' סעדיה בסימן האחרון. גם יצואו בסוף האסיפה שלפנינו איזה פירושים לר' נסים ולר' חננאל, ולרב יהודה אלברגלוני ולר' יצחק בן גיאוח, זכר כלס לזרכה. —

והנה הרב מוסאפיה ז"ל גיין בראש ובסוף הספר כל התשובות אשר מלא בספרים אחרים וביחוד בשערי דק ותשובות גאונים קדמונים וכנראה לא היה לפניו ס' שערי תשובה אשר נמצא בתוכו מספר לא מעט⁷) והתשובות אשר נמצאו באסיפתו אשר לפנינו, ואני אבוא אחריו ואמלא את המחסור הזה ואזיין התשובות הן הנמצאים פה ושם וגם בשאר ספרים אשר לא ראן הרב הג"ל, כי עי"ז יוכל הקורא להשוותם ולתקן מזה לזה, וגם אעיר על קצת תקונים בדרך העברה. —

ב ת ש ו ב ת ה ג א ו נ י ס ש לפנינו סימן ד' לרב האי נמצא גם ב ש ע ר י ת ש ו ב ת ס י מ ו נ ש ל"ג קרוב לסופו ושם נראה כי היה לרב שר שלום המגזין ר"ס ש"ל, ונראה כי שניהם השיבו כן מאשר הלשון משונה בשתי התשובות. בזה"ג (תשובות הגאונים) סימן י"ב נמצא גם בש"ת (שערי תשובה) סימן י"ט, והרואה יראה כי התשובה בקובץ שלנו

שנמצא בטעם זקנים נרשח נמצא שם מספר כמו שנמצא גם החכם החוקר רמ"ש בנ"י אקספרד) עיין מ"ע המוכנה בשם „יודישע גייטשריפט“ ח"ב עמוד ש"ג) וגם שם נמצא בראש התשובה כמו בטעם זקנים והחסר בכ"י אשר ראה רמ"ש; ולאשר הלשון יותר מתוקן אלתחיקו פה: „שאלה זו מרב האי גאון ל"ע דש"לי מביה מר רב יוסף בר מר ברכיה רבנא ותלמידי דביה מדרשא דמר יעקב ראש כלה בר מר ניסים שאלו מאדוננו אודות השם ור'“ וד"ל כמו שנמצא בטעם זקנים ורבננא ורל מידיה. — גם בס' „קבולת חכמים“ הדפים החכם ר"ז שטערן הג"ל חמשה תשובות אשר העתיק בסארמא מתוך קובץ גדול משו"ת הגאונים.

⁷) ועיין גם בהגיד פנה שעברה עמוד ש"ב בשם החכם רד"ב לאמבער כי איזה מתשובות הגאונים נדפסו גם בשערי תשובה. — ועיין גם המזכיר 1865 עמוד ל"ז — אונס מה שכתב שם הכותב כי המקומות בשערי תשובה אשר מובא בהם „ירושלמי“ (אשר עורר עליהן הרד"ל) חסרים באסיפה החדשה הזאת אשר לפנינו — אכני לא מלאחי רק תשובה אחת והיא סימן ז' בקובץ שלנו הנמצא גם בשערי תשובה סימן ל"ה אשר שם ההוספה אשר מובא בה „ירושלמי“ החסרה בקובץ הציג שלפנינו. — גם מה שחפס שם להרב רפ"ו על אשר כתב כי הרשב"א נפטר בח"י, כבר חיקן זה בעלמו הרב הג"ל במכתבו הידחי פנה זו עמוד קע"ז בהערה, קרוב לשני חדשים לפני לאח המזכיר סימן מ"ד לאור.

שלנו עמוד טעונה זה כמו שיצאה נפי הגאון ובש"ת השאלה ונעוררת עם התשובה. ובמקום שנמצאו ע"ס: ,,תנא בתו של ר"ח" ז"ל תנא ,,אחותו של ר"ח" כו"ש בתה"ג. גם נמצא ע"ס בש"ת הוספה מאוחרת המתחלת ,,ורבותינו שבבל" וכו' אשר אינה שייכת לתוכן ענין תשובה זאת. תה"ג סימן כ"ז נמצא בש"ת סימן קכ"א - תה"ג סימן כ"א נמצא בש"ת סימן קכ"א. —

תה"ג סימן כ"ח נמצא בש"ת סימן קמ"ד אך בש"ת חסר יבואנו ובתה"ג הלשון יותר שלום ומתוקן — תה"ג סימן כ"ט נמצא בש"ת סי' קכ"ז גם בספר התחיה ח"א עמוד מ"ח ובספר ,,קצות חכמים" עמוד ק"ח. ובכלל נמצא על התשובה הזאת כי הוא לרב שרירא ולרב האי. והרמב"ן מייחסה לרב שרירא, והשאל להרמב"ם מייחסה לרב האי, עיין מ"ש החכם החוקר רש"ז בתחיה עמוד מ"ב. — תה"ג סימן ל' ול"א נמצאים בש"ת סימן י"ג וי"ד וגם פה בתה"ג הלשון יותר מיושר ומתוקן ובשניהם התשובה לרב האי. ועיין מ"ש בסיומן ל"א: ,,ויש מהם סודות וכו' שאין לומרם אלא לנאמנים ולמי שראוין זו הכרת פנים וכו' וזה דומה ממש למה שכתב רב האי מטעם אביו רב שרירא בס' כ"ט. ומה מוכח ג"כ כי הוא תשב צענינים אלו כמוהו וזה שלא כדעת החכם הגדול מהר"ן גרעטן (קורות היהודים ח"ו עמוד תי"ג). — תה"ג ל"ב נמצא בש"ת ע"ג - תה"ג ל"ג נמצא בש"ת ע"ד ושם נמצא הוספה: והיה מודיע פליאות גדולות וכו'. — תה"ג, ל"ד נמצא בש"ת קל"ח וקל"ט אך ע"ס חסרה השאלה. — תה"ג ל"ה נמצא בש"ת ק"מ ושם מוסיף: וכך הורה רב שר שלום. — תה"ג ל"ו נמצא בש"ת קמ"ב. — תה"ג מ"א נמצא בש"ת ל"ג. תה"ג מ"ב ומ"ג נמצאים בש"ת קל"ז וקל"ח. תה"ג מ"ד נמצא בש"ת ע"ה, אך בתה"ג חסר בסוף: ,,ואמרינו אמר רבא אמר אמר נחמן וכו'". תה"ג סימן מ"ה תשובה ששית נמצא בש"ת סי' רע"ב. ושם בתה"ג תשובה שלפני האחרונה בסיומן מ"ה מובא גם מרשב"ם עיין מדרש שמואל על פרקי אבות משנת נדרים סייג לפרישות. — תה"ג מ"ו נמצא בש"ת ל"ט ושם במקום ,,ותגא" ז"ל ,,ותגא" וכן במקום ,,ודכוותא" ז"ל ,,ורשוותא" כו"ש בתה"ג. — תה"ג נמצא בש"ת סימן ק"ד (בדפוס לייפניג שלפנינו מסומן בטעות ק"ג וכן בסיומן שלפניו ז"ל ק"ג במקום ק"ב) ויש לתקן קלת מ"ס לתה"ג. והנה בשניהם היא לרב האי ועיין מ"ש: ,,שמעתי מהזקנים שאומרים שיש בשרטוטי פסת היד סימן ידוע להצדק זו וכו' והיא דומה ג"כ למ"ש מטעם אביו בס' כ"ט, עי' מה שהעירותי למעלה לסיומן ל"א. — תה"ג נ' נמצא בש"ת ק"ט. תה"ג נ"ד נמצא בש"ת קי"ג. — תה"ג נמצא בש"ת כ"א, בסופו נמצא השאלה וחסרה התשובה הנמאח בתה"ג. — תה"ג סימן נ"ו המתלת תשובה זאת הדפים כבר "הרשד"ל נ"ו בבית האור דף מ"ח ע"א. תה"ג סימן כ"ח נמצא בש"ת סימן קי"ט ובמקום ,,עד שראינו רוב התלמידים" ז"ל ,,רוב התלמוד" כו"ש לנכון בתה"ג. ושם בש"ת הוספה מאוחרת: ,,ואנגיד ז"ל אמר וכו'

וכו'. "תה"ג נ"ט נמלא בש"ת נ"ב ושם במקום בקוראין ז"ל בקירואן
 ובמקום "מהך דמיונים" ז"ל מהקדמונים כמ"ש בתה"ג. תה"ג סימן
 ע"ה וע"ז נמלא בש"ת סימן מ"ד ושם קצת הוספות מאוחרות: "בשלמא
 יהושע וכו' מה שלא היו משתחיים בחו"ל וכו' תינה עלינו לשבח וכו'
 מקום מכון נגד כסא וכו' לא היו נוהגין קודם" — תה"ג סי' ע"ח
 נמלא בש"ת סימן ע"ו ושם "דבעונות כמה קהלות הקילו" ובתה"ג לא
 נמלא "דבעונות". — תה"ג סימן פ"ב רב שרירא ורב האי, בש"ת
 ז"א לרב האי — תה"ג פ"ג רב גטרונאי בש"ת סימן ז' סתם —
 תה"ג פ"ד עוד לו בש"ת כ"ה עוד לו (לרב האי) תה"ג פ"ה עוד לו
 בש"ת כ"ו עוד לו. עם קצת הוספה וגם סימן כ"ז. תה"ג פ"ו עוד לו
 (רב גטרונאי) בש"ת כ"ח סתם. — תה"ג פ"ח, פ"ט נמלא בש"ט פ"ט
 ובאמצע התשובה הוספה מאוחרת: ברגלוי וכו' וג' אחרונות" — ופה
 בתה"ג פ"ט ז"ל כאזכור דשמואל במקום כאסור דשמואל וכן לרבותא
 במקום לרווחתא כמ"ש לנכון בש"ת. תה"ג סימן ז' נמלא בש"ת סימן
 נ"ה ובתה"ג הוא לרב גטרונאי ובש"ת לו ז"ל (רב האי) — ובתה"ג
 במקום ופסקין ז"ל עוסקין בתלמוד כמ"ש בש"ת. ונגד זה צריך לתקן
 בש"ת כמ"ש בתה"ג לנכון ומתרגמינן במקום ומסיימין (וע"ז) חסתלק
 קושיית הרד"ל ז"ל) ומדרש במקום וחוייט (כמו שהגיה הרד"ל מעצמו)
 וגומרים שני פסוקים ואמר שני פסוקי' (ותתיישב ג"כ תמימה הרד"ל) —
 ובש"ת חסר "וביון דתקוני רבנן קדישא דסדרא וכו'" עד סוף התשובה
 כמ"ש בתה"ג — ונגד זה נמלא בש"ת הוספה מאוחרת: וראינו מדקדקים
 הבל וכו' וראינו בנוסח ירושלמי וכו' בהדא יתירא" — תה"ג ז"א
 נמלא בש"ת קצ"ו ובתה"ג חסר "כי עיקר הרחיצה וכו'" עד "ויש מן
 הראשונים" כמ"ש בש"ת ושם חסר בסוף: "כאשר כתבתם וכו'" כמ"ש
 בתה"ג. — תה"ג ז"ב בש"ת סוף פ"ד — תה"ג ז"ד בש"ת ס' — תה"ג
 ז"ו נמלא בש"ת שכו' ושם נמלא גם "עיסת חלה ע"ב אוקיות ויה
 שנומלא בתה"ג באורך בסיומן הקודם. תה"ג ז"ז נמלא בש"ת י"ח. —
 תה"ג ק"ז נמלא בש"ת פה ושם הוספה: "וכן מצינו שהיו ישראל עומדין
 לפני הר סיני וכו' וכן כתב רבינו נסים ז"ל". תה"ג סי' ק"ט נמלא
 בס' הופתח לרבינו נסים רפ"ה דברכות באריכות יותר ושנוי לשון. —
 תה"ג סימן קי"ב נמלא גם באור זרוע הגדול ח"א דף י"ד סע"א. —
 תה"ג סימן קט"ו וק"ז נמלא ג"כ שם דף י"א ע"ב, ופה במקום "באוכנתא"
 ז"ל באוכנתא וכמו כן במקום: "מן הכתב תנין" ז"ל "מן הכתוב ומנין"
 ובמקום "במראה אל העון אליו אתודע" ז"ל "וכי במראה אל העין
 וכו'" כמ"ש באור זרוע וגם בראשון חמנס בראשון חסר הסיוס: "חמנס
 רשעי לב וכו'" אך מובא גם מר שמואל ספורטא; עי' תולדות ר"ח
 להג"ם שו"ר נ"י הערה 15. והנה סימן ז"ח וז"ט בתשובה הגאונים
 שלפנינו כבר נדפסו בעין יעקב כמ"ש הרב מוסאפיא ז"ל ובכל זאת
 עלינו לתת לו תודה על כי הדפיסם עוד הפעם מתוך הקובץ כ"י אשר
 לפנינו כי הרבה יש לנו ללמוד מתוך העתקה הזאת — כי הנה סימן

נ"ח אשר נמוא רסוס עליו בקובץ זה, "לרב האי" מיוחס צעין יעקב
 לרב נסים. וכבר העיר לנכון הרב מוסאפיה ז"ל כי מטבע הלשון
 ובפרט הערבות מלות ארמיות מוכח שהוא לרב האי כמו שהוא לפנינו
 בקובץ זה. והנה מלבד רחיה זו ומלבד אשר ראינו אמתת יחוסם של
 התשובות הזאת באסיפה זאת לבעליהן, הנה הביא ר' עזריה האדומי
 בספרו, "מזרח לכסף" ספ"ג מה שכתב בעל אפנת פענח צ"ס רב
 האי שכ' צפי' חגיגה שלו וז"ל: דעו כי דברי האגדה לאו כשמועה
 ניכחו (ר"ל אינם כמו שמועה וכמו הלכה אלא) כל אחד ררש מה שעלה
 על לבו כגון, אפשר, ויש לומר, לא דברי חתוך לפיכך אין סומכין
 עליה ע"כ; וכוונתו כי הם רק סברת עמוס. והנה דבר זה נמוא
 אזלינו שם באוהל יוסף (שמות י"ח) גם לפני החכם גרעץ בכ"י
 סארוואל (קורות היהודים ח"ו עמוד תי"ב) אך הלשון מתוקן יותר
 כמו שהביאו במזרח לכסף. והנה בכ"י גרעץ נוסיים: גם בתשובת
 שאלה כתב כמו זה" וכן באוהל יוסף: "גם בשאלות ותשובות שלו
 פירשו כמו זה" ובלתי ספק כיון לתשובה שלפניו בקובץ זה ומוכח
 איפא כי היא לרב האי אשר דומה לזה כתב גם אביו רב שרירא
 (הביאו שם האדומי גם בהקדמת מנורת המאור): "הני מילי דנפקי
 מפסוקי ומקרא מדרש ואגדה אומדנא ניכחו. זאתי כל זה להראות
 כי גם כזה חשבו והאמינו שני הגאונים אב ובנו צ"ס, וזה ג"כ נגד
 החכם היקר גרעץ אשר רצה למוא רחיה מדברי רב האי אלו כי
 התנגד לדרך אביו. —

והנה צ"ד שנה זאת העיר הרב החכם ר' דוד אפענהיים על
 תשובה זו שהשתמש בה ג"כ רב האי במליצה, "דברה תורה כלשון בני
 אדם" על הריקת הגשמיות, ונוסף גם הוא על החכמים שהשתמשו
 במליצה זאת לכוונה ההיא המובאים מה"א שמייעדעל במש"א
 עמוד קפ"ז, ומוני בהנשר ש"ג עמוד קכ"ג. ויש להוסיף עליהם גם
 את דונש בן תמייס תלמידו של הישראלי שכתב צפירושו לספר יצירה
 (שירי שלמה לר"י דוקעם עמוד VIII) וז"ל: כמו שאמרו רבותינו
 דברה תורה כלשון בני אדם על כן לא נכון בכל אלה שיהיה
 להם איברים גרמיים. עוד העיר על שני דברים הנמזאים בתשובה
 זו. ראשונה על מה שכתב: "ולא חכמי ישראל בלבד אמרו כן אלא
 הרבה מחכמי יונים וזולתם אמרו שיש מן העננים שהם מלאכים ושרים
 וכו' ומהם בורקי ברקים ואף מקרא כתוב במלאכים ונוגה לאש וכו'"
 ובדעתו זאת של רב האי השתמש כבר רבנו חננאל (עיין מ"ש הג"מ
 ש"ר כ"י בתולדתו עמוד נ"ח ובתולדות ר"ג הערה 4) ואולי השתמש
 בה גם הר"ש ג' גבירול והיוצאים בעקבותם (עיין התחיה להרש"ז ח"ב
 עמוד ט' וי"ד). וזאת שניה וגדולה היא אלי, והיא מה שכתב רב
 האי בס' ה"ל זה לשונו: ור' יונתן דאמר מתאנח שבורא קול שנשמע
 קול אנה ולאו ח"ו שאנחה באה עליו כדרך שצאה בלב בני אדם
 והכין נמי הא דכתיב ה' חפץ לא שחפץ בא עליו כדרך שהוא בא בלב

בני אדם חלף שזורה חפץ שלא כגוף ונקרא חפצו וכו' ע"כ. ומזה נראה שקדם גם ידיעה זו לר"ם גבירול שאמר: ומחמתך חלפת חפץ חלף שמוקדם, "ברא" שפני הגאון השתמש הוא בזמל, "אלל" גם הלך בדרך זה עוד הלאה ואמר "חפץ מזומן כפועל ואומן" מה שלא נודע לנו עד עתה מהגאון (ועיין החתים ה"א עמוד ה' גם מ"ש הרב החכם זך הרעיון וטהור השכל מהר"י מיזיש נ"י בספרו היקר נפנת פענת ח"ב עמוד ל"ו).

והנה התשובה הבאה בקובץ זה אחרת נודעה גם לפני זה כי נמשאה נעין יעקב ג"כ לרב האי, אמנם החכם המפורר מהר"ך גרעץ רצה לשלול אותה מרב האי (שם עמוד ה"). אך לאשר נמשאת גם באסיפה שלפנינו היא ראה ג"כ על אמתת יחוסה ומלכד זה חזותה חוכית עליה כי היא לרב האי. וכבר העיר הגאון מיהשי"ר הי"ו (חולדתו הערה 13) על דבריו שכתב: "דע כי אנו מעודנו אין דרכנו לחפות (כג"ל כמ"ש פה ולא כמ"ש בע"י לחפוס) על דבר ולפרש אותו שלא מודעת מיי שאמרו בדרך שאחרים עושים והרי אנו מפרשים לך דעתו של הנא זה ותוכן כוונתו ואמתת מה שהיה סבור ואין אנו ערבים (בע"י ובאחרים) עכשיו שהדברים הלכה ודאי משניות הרבה יש שאינם הלכה ואנו מפרשין אותן אליבא דמאן דאחגין וכו'" וע"ז העיר הגאון ש"ר נ"י: "כי מראה בזה רב האי שהתרחק להכניס כוונות זרות במאמרי התנאים לא עלו על לב אומנם ולצאת מן כוונת האומר גלגולוכו בע"כ לדיעה אחרת והוא דרך ישר שיבור לו כל מעין והיא תפארת לו ותפארת לו גם לקדמונים" עכ"ל הזהב. ועיין גם מ"ש היקר בחכמים רש"ל הי"ו בכ"ח ח"ד עמוד רנ"ב כי מעודו הדביק אליו באזור דברים אלו של רב האי גאון ז"ל — ואך אפשר שיאלו דברים אלו מומזיף התולה עמנו באילן גדול? — ומלכד זה ראינו גם בקובץ זה דרכו זה דרך הקדש — עיין סימן א' מה שכתב על רב סעדי גאון. "קנה הוא שדחה את הפיקורס" ועיין מ"ש בסימן כ"ח: ויש שפירשו לפי דברי הפילוסופים וכו' אעפ"י שהדברים רחוקים הם בעמנם ורחוקים מדברי רבותינו חכמי ישראל וכו' "הנה אחרי שאמר כי הם רחוקים בעמנם הוסיף כי הם רחוקים מדברי רבותינו ז"ל, רצה בזה כי גם אם לא היו רחוקים מעמנם בכל זאת רז"ל לא כוונו לזה. וזה מראה ג"כ דרכו שלא רצה להרכיב זמורת זר של הפילוסופיא בחרם בית ישראל. —

אחרי כהני זאת מנחתו כי הגאון חיד"א מביא בס' "יעיר אופן" מערכת כ' אות ז' מחוך תשובות הגאונים כ"י תשובה לרב האי והיא הנמשאת בקובץ שלנו סימן י"ב ואלל הגאון חיד"א היא סימן טו"ב; ונראה כי היתה לפניו אסיפה אחרת כי נמשא שם, רצה בר בר חנה במו של ר' חייא, כמו שרצה הגאון חיד"א להגיה מעמנו. וע"ש שהעיר שם ג"כ הגאון הג"ל מסנהדרין דף ה' דרבה בר בר חנה היה בן אחי ר' חייא וקדם בזה להרב מוספיא ז"ל.

ש' ד' ח' ה'.

יוס א' כ"ה אייר תרכ"ה לפ"ק.

עֲטֹרוֹת לְרִיבֹן.

וחכך כיון הטוב הולך לדודי למישרים
דו ב ב שפתי ישנים.
(ש"ה ז', י"ד).

קנת הערות על הספר דיואן לר"י הלוי ז"ל אשר ינא לאור
זהירות יקרות, ענדס הרב החס"ג שד"ל נר"ו עטרות לראש החבור
זה, ובאשר עזרתי על פני הספר היקר ועפ"י הערותיו היקרות
פגעתי במקומות אחדים אשר לפי קצר דעתי לא קלע בהם החכם
הנועיר אל מטרת כוונת המחבר ז"ל, גם ידידי הרב החס"ג חד"ס
הכהן נר"י וידידי הרב"מ היקר קלמן שולמחן נר"ו העירו על הספר
הזה דברים טובים, ויעוררני להגידם בקהל חובבי שפתנו הקדושה,
והדורשים ליון סופרים ומשוררים, ולמען זכות את הרבים נעתי
לקחת עלי את המלאכה הזאת, ואמרתי יהיו נא דברינו אלה לרצון
ולמנוחה לקוראיו הנכבדים ולהרב החס"ג שד"ל נר"ו, אשר כפי הגודע
לנו לקח לו את האמת עטרה לראשו, והוא בטובו יואיל להשיב דעמו
עליהם.*)

דיואן ס"ם ב' "וכך חזטח ואתה הוא עֲרְבִי." העיר רשד"ל ע"ז וז"ל:
אתה הוא מְצִיחִי, לשון עֲרַב וְעֲרָבוֹן; וזאתה היתה
הע"ן ראוייה לקו"ץ כי עֲרַב כמו חֲרָשׁ, שניהם משקל דגש כמו גִּב
ומן חֲרָשׁ הרבוי חֲרָשִׁים חֲרָשִׁי עכ"ל, התפלא ידידי הראד"ס נ"י, זמה
גבר השם עֲרָבוֹן למשך גם את השם עֲרַב אחריו ולהשיג על רי"ה,
ואם יתקפו השם עֲרָבוֹן מאחד, הלא השנים יעמדו נגדו, והם עֲרָבָה
ובני התעורבות שם מהקל? והנה גם הפעולים מחזיקים על ידיהם
כי רבם הם ג"כ מהקל: ערב עֲרַבְנִי עֲרַב, וכן נקד ריב"ז צאח"ש כל
ישראל עֲרָבִים זצ"ז הע"ן צח"פ. ע"כ.
ס' ג' "והשגיח לכל עובר" וכו', העיר החכם שולמחן כי צ"ל לכל עֲרַב
כי אחרי אשר שאל רי"ה בחמהון לנב: הנה מובל? ואין אדם
ואין חיה ואין עוף, הסף הכל? לא יחכן עוד לומר כי הוא משגיח
לכל עובר עכ"ל.

* המחבר הזה נכתב אחרי זאת הדיואן לאור בעוד החכם שד"ל ז"ל היה בחיים.
דמו"ל.

סי' ט', „ולא אראג עלי קנין ובנין,
 ולא על הון ולא על כל אברה,
 עדי כי אטשה יוצאת חלצי
 אחות נפשי והיא לי רק יחידה,
 ואשכח את בנה פלח כבדי
 ואין לי בלעדי זכרו לחידה (ח)
 פרי מעי וילד שעשועי
 ואיך ישכח יהודה את יהודה (ט).“

בהערה ח' העיר ע"ז רשד"ל וז"ל: ואשכח את בנה אשר היותו
 רחוק מומני הוא לי כחץ המוחץ ומופלא כבדי (משלי ז', כ"ג) ואני זוכר
 אותו בכל עת, וזכרונו עולם תמיד על שפתי, כמו המליצות והחידות
 הנעימות (שהיו שעשועיהם כנראה בס' חובת הלבבות) — ואין לי
 בלעדי זכרו לחידה כו', ובהערה ט' העיר החכם הנ"ל זס"ל, שנת
 לבי בהגלות כי בן בתו של ר"י הלוי היה שמו יהודה, כי רבים מאמינים
 לזעל השלשלת שאמר כי בתו יחידתו של רי"ס היתה אשתו של הראז"ע,
 ולא שמענו לראז"ע בנים אלא אחד (והוא המיר תורת משה בתורת
 מחמד) אבל יצחק היה שמו ולא יהודה" עכ"ל.

והנה כל אשר ישרה דעתו זו יראה צעינו כי דברי הרשד"ל
 בהערה ח' דחוקים המה מאד ודברי רי"ס עודם כחידה סתומה
 צעינו — אבל הנראה לי כי דברי המשורר מותאחרים אל נכון עפ"י
 דברי זעל השלשלת שהביא לנו רשד"ל בהערה ט', והוא, כי בתו
 יחידתו של רי"ס היתה אשתו של הראז"ע, וכיון שלראז"ע לא היה
 אלא בן אחד וגם הוא המיר דתו מוממד, יובן עפ"י מליצת המשורר
 באמרו: עדי כי אטשה (ולא אמר: אשכח, כמו"ש על בנה) אח
 יוצאת חלצי כו' והיא לי רק יחידה [ע"ד שאמר הכתוב בבת יפתח
 (שופטים י"א ל"ד) ורק היא יחידה אין לו מומנו (סביר מומנה עפ"י
 המסורה) בן אז בת] והולך רי"ס ומופרש את דבריו (אחרי כי באמת
 הלא היה לבתו בן) ויאמר ע"ז: ואשכח (ר"ל כמת מלב) את בנה
 והטעם, כי הוא) פלח כבדי בזה שהמיר דתו) ואין לי בלעדי זכרו
 לחידה. ומובאר את דבריו ואומר: „הוי פרי מעי וילד שעשועי!..
 ואיך ישכח יהודה את יהודה? ! „ר"ל איך ישכח יהודה את יהודה
 והלך ונלמד לעם מחמד! והנה אף כי באמת לא יהודה היה שמו
 אלא יצחק היה שמו, אך רי"ס אולי לא רצה (אם משנאה או מנושה)
 להעלות שם נכדו באר היטב על ספר ויכנהו בשם יהודה (ע"ד חידה)
 להיותו נכדו של ר' יהודה, ועפ"י ביאורי זה יוטעם יותר מה שתפש
 המשורר אצל בתו לשון נטישה שהיא רק הסרה מידו או ממראה
 העין, ואצל בנה תפש לשון שכתחה שענינה הסרה החלטית מן הלב;
 גם יובן יותר אמרו: „והיא לי רק יחידה“ מאי רק? אלא שהוא
 כטעם

כטעם מלת רק דבת יפתח וכנ"ל; ותטעם יותר גם המליצה פלח
 כבדי שאין משמעה אלא מכאוב ומגנה לב הצאה לגמול וענש, ולא
 מנד אהבה על זכרון, גם קשה קריאת שם הנכד כשם זקנו צעוד בחיים
 חתו. ולפי שנדחקתי קנה בצאור השם יהודה שבא ת' השם יחזק ע"כ
 נוענתי את ידידי הרה"ח אד"ס הכהן נר"ו ויאמר לי כי לפי"ז יותר
 ראוי לומר כי המרת הדם של נכדו היא גופא החידה צעיני רי"ה
 וכמו שהוא צעמנו מבחר את חידתו זו בחרתו אח"ז ואומר, פרי מעי
 וילד שעשועי ואיך ישכה יהודה את יהודה" ור"ל מי שהוא פרי מעי
 וילד שעשועי איך ישכה הוא את יהודה (זקנו) עם יהודה (עמו)?
 וזהו חידה גדולה צעיניו בכל עת שיעלה זכרו על לבו, ואחר הפעל
 ישבח חסרה המלה את יחס הפעול כדרך לשוננו צשיר ומליצה, והמלה
 את יהודה פי' כמו עם כידוע, ואמר לי עוד כי יתכן אשר רי"ה כלל
 בתוך המלה (לחידה) עוד כוונה שניה, מלשון רז"ל נעשה צשרו
 חידודין, ור"ל כי נשאר לו רק זכרו לצער ומכאובים, ע"כ.

סי' ב"ב, הקל ברחבה שים מרוק"ך העיר ע"ז רשד"ל וז"ל: רחבה לשון
 רחוב הוא לשון נושנה, וכבר היה אפשר לומר ברחובות
 עכ"ל, אבל לי נראה כי כוונת המשורר איננה סובבת בשוקים ורחובות
 כ"א בהרחבת הלב המשורר מדבר ע"ד לשון הכתוב: דרך מלותיך
 ארוך כי תרחיב לבי (תהלים קי"ט) וע"ש דברי המבחר.

סי' מ"ט: דל אפיהד על בן אפיהד, כתב הרשד"ל ע"ז, וז"ל: נראה
 היות טעות סופר במלות דל אפיהד ואולי ז"ל שלח אמתך,
 ויהיה שם השי"ן חוץ מן המנין עכ"ל, העיר ע"ז ידידי הרב החכם
 שולמחן נר"ו ואמר כי לדעתו מלת דל הוא נש"א כמו ארוממך ה' כי
 דליתני (תלים ל"ו, ב) ועוד רבים במקרא ובתלמוד, והוא ע"ד גסה
 עלינו אור פניך ה' (שם ד', ז') אשר לפי"ד הראב"ע והרד"ק והכשדי
 פי' נש"א בחלוק המורגל תמיד, עכ"ל והגני להוסיף מעט תכלין
 לדבריו, והוא, כי כמו שהשמות אור ואמת שוים הם לענין קשורם
 בהפעל שלוח (כמ"ש שלח אורך ואמתך. ואשר על זה כונן הרשד"ל
 את נסחתו שלוח) כן שוים הם לענין קשורם בהפעל נש"א, וכמו
 שנופל לומר נשא אור פניך, כן יפול לומר נשא (או דל) אמתך. —
 גם אמר ידידי זה כי יתכן לומר כי נפלה טעות סופר בחרתו זה ותחת
 דל זיל גר (גגימ"ל) והוא ע"ד שיסוד אנכה"ג בתפלה: א"מ גלה כבוד
 מלכותך עלינו, ע"כ, והראשד"ס ידידי הוכיחו מן הכתוב: וזרוע ה' על
 מי נגלתה. (ישעיה כ"ג. א') —

סי' ג"ט, מיום אשר לא תלקה קדשך תלקה" העיר רשד"ל לומר:
 היא חולה וכואבת מן היום שאינה יכולה להתפלל בבית
 המקדש עכ"ל, כאן היה לו לרשד"ל כ"י להעיר את אוזן הקורא לבל
 יכשל במליצה כזו כמו שנכשל זה רי"ה לפי שלענין תפלה ובקשה הוא
 נקשר תמיד בשם פנים כידוע, וכל כ"ד ספרי הקדש עדים נאמנים
 בזה, וכבר נזכר ר"י סטנאב ז"ל ואמר כי כל האומר באתו לחלותך

בנפש מרה, ולא לחלות פניך, הר"ז מח"ף ומגדף כלפי מעלה (כמדומה לי שראיתי כן בספרו הקטן דרך תמים). וטעם הדבר לפי שגם בפייעל הכבד הוראת השרש הזה כמו בקל שענינו רפיון וחלשה, ר"ל להחליש את הכעס והקפידה המוזנים במלת פנים.

סי' ס"ט: ואזכרה לבני אהבת בן תרח" גם בזה אדמה כי יש להעיר כאן כי לשון בן-פלוגי מובלי להקדים להזכיר שמו העצמי איננו מורה אהבה כ"א איבה, כמו כי בוחר אתה לבן-ישי (ש"א כ', למ"ד), ואין החרוז שם בנקט המליצה. ומ"ש בדרז"ל בן-דוד, הוא לפי שלא נתברר לנו שמו העצמי, עיי' סנהדרין דל"ח.

סי' ע"ח, חומרים לַעֲתָאֵה ילחוו בנכליהם" כתב הרש"ל כי הם (אדום ומואב) חומרים כי בחודש אב (לדעת המאמינים במזל) איתרע מזליה דבר ישראל, עכ"ל. העיר ע"ז החכם שלמאן כר"ז כי לדעתו טעות סופר בזה ומחה, לַעֲתָאֵה" ז"ל, לַעֲזָאֵה" והוא ע"ד הכתוב, חומרים לעז אבי אתה (ירמ"ו ז' כ"ז) ופי' כי החומרים לעז אב, הנה ילחוו בנכליהם, כי בכל הבית הוא ידובר על אודות עבודת גלולים, כמו"ס: ואדום ומואב תמכו בפסילהם, ארצה ואדאב מראות חלילהם, ע"כ. —

אמ"ר רייכערסאהן: הואיל ופגעתי בכבוד רי"ה והראב"ע ז"ל וגליתי את אשר כסה רי"ה ז"ל בחידתו, ע"כ אמרתי אכפרה פניהם בזנחה הסולכת לפני, והוא לבאר (לזכר החידה הזאת) מקראות אחדים המדברים מענינא, והיו דברי אלה להם לרצון, ולפתח הטדקוה לפני מועיהם וילך שעשועיהם, ואלה הנה:

לא נסוג אחור לבנו וחטא אשורנו מני ארחך: כי דכיתנו במקום חנים וגו': אם שכחנו שם אלהינו ונפרש כפנו לאל זר: הלא אלהים יחקר זאת כי הוא יודע תעלומות לב: כי עליך הרגנו כל היום וגו' (תהלים מ"ד, י"ט — כ"ג).

המבארים בארו פעל וַחֲטָא אשורנו בזמן חסרון מלת לא שזכר לפניו, ושעורו ולא נשתה אשורנו, וכן בארו את הפעל ונפרש בפנו בזמן חסרון מלת אם הזכרת ג"כ לפניו, ור"ל אם שכחנו כו' ואם פרשנו וגו'? אולם לפי דבריהם קשה מאד אַקְרָו אח"כ: הלא חלקים יחקור זאת כי הוא יודע תעלומות לב" וקשה לפ"ז מה לנו עתה לחקור המחשבות ולדעת תעלומות לב אחריו כי גם בנגלה לא פרשו כפיהם לאל זר ומסרו נפשם על קדושת השם, ומי זה ישליך את נפשו ומגד ויסבול יסורים קשים ומכאזבים בעבור עבודת אלהיו ונחשדו ונאמר כי אין זה רק בגלוי ובמעשה אבל בלבו הוא זונה אחר אלהי ונכה? ע"כ נראה לי לבאר את המקראות האלה עפי' פשוט כמשמעות, כי הדברים האלה נאמרו על התלואות והגרות הרבות אשר מנאו את אבותינו בימי עריצי גוים בשנת קדם, והיו נגועים ומוכים ומעונים על קדושת השי"ת ומבלי יוכלו עוד גשוא נאנסו בע"כ להטות לעיני בשר אשוריהם מוארח ה', ולפרוש כפיהם לאל זר בע"כ לעני

לעיני מביהם ומועניהם, וכמאמר חז"ל אלמלי נגדוהו לחנניא מישאל ועזריה וכו', והנה האנוסים האלה ביוסחרים בכתה נפשם לפני ה', ואחרי אשר נקו לחםם אמרו (כתוב י"ח) הנה כל זאת באתנו ובג"ז לא שכתנוך בלבנו, ולא שקרנו בצריתך, ולבנו לא נסוג אחור חף צעת אשר לעיני הנרים בשרה אשרנו מני ארחך, מטעם כי דכיתנו במקום הניס ותכס עלינו זלמות ולא יכלנו עוד לנשוא ולסבול נשיכתם, ולא שכתנו עם אלהינו (ונפרש, ר"ל) חף צעת אשר פרשנו כפנו לאל זר, מטעם כי עליך הורגנו כל היום גו', אבל באמת פרשת כפנו לאל זר, ונטיית אשרנו מן האורח הישר, לא היו רק למראה עין, ולא בלב ונפש, והנה נתנו את האלקים צעמנו לעד, ואמרו כי הלא אלקים יחקר זאת כי הוא יודע העלומות הרב. —

ועדיין לא פטרתיך הקורא, והנני עוד לעבד אותך פה בצבאו המקרא הקשה: או נשי"ם) שצט בני מואסת כל עץ (יחז' כ"א ט"ו) אשר נחק לבארו הרשד"ל נר"ו וגם שאל של עליו בהצופה נומרא 16 לשנה זו, ואף גם זאת אחרי כי המקרא הזה לפי הכשדי והל"א המוצא בפירש"י ולפי' המזאר (ע"ש בדבריהם) הוא ג"כ מועניא אשר דברנו למעלה, ע"כ מהראוי לספחהו בזה ואומר כי לדעתי בצבאו המאמר, שצט בני מואסת כל עץ" אין לנו באור יפה ומתקבל על הלב יותר מביאורו של רש"י ז"ל, וז"ל: שצט שאני מכה בה את בני ליסרו קשה מכל השצטים ומואסת היא מכה כל מטה וכל עץ כי אינם אלה לכלום עכ"ל, וכן יחננס זיפיו באורו של רש"י גם ברעהו של המקרא הזה והוא (כתוב י"ח) כי בחן וגו' ופירש"י ז"ל, וז"ל: כי בחן רב צרות אשר פרעניות הרבה בו' ומה תהי עוד על בני אם גם שצט מואסת זו תבוא עלינו עם אשר הבחן, לא יהיה עוד בני בעולם בו' ע"ש — והנה הנור הקשה בהמקרא הזה שלפנינו אשר נחלצנו בו כל המזארים עד האחרון שבהם רשד"ל נ"י, הם רק שתי המלות או נשי"ם" כי פה כמו פולח וזוקע בארץ נפזרו פירושיהם לפי שאלו, ע"כ אמרתי אחוה דעי גם אני - כי הרשות נתונה חף להקטן שצקטנים אם אך האומה מותרת חפנו — ואולי יהיה באורי היותר פשוט והיותר אחתי שכלם, והוא כי לדעתי המלה, "או" פי' כמו אוי ביר"ד אחר הוא", וכן יגיד עליו רעו הו הו (עמוס ה', ט"ז) שפי' כמו הוי המורגל בלשוננו להורות אבל וזער כידוע, והמלה נשי"ם פי' זועם וזועף, ועדיין הוא מורגל בלשון ארמית בחלוק סין בסמ"ך כדרכה כי והנס זועפים חרגומו והוא אינון נסיסין ברא' מ"ס וה"ו) וכן פירש"י עפי"ז המקרא ומלכא בנס וקצף שגיא (דניאל ב' י"ג), וז"ל המלך היה בזעף וקצף גדול בו' ע"ש (אך לא מוטעמיה של רש"י, כי באמת שם שרשו בנס ולא בנס, אך ע"ד ב' השרשים האלה נרדפים ומשתחפים לענין אחד, והנה מדרך העצמות והצער להביא את

* ביאור זה בא לידנו כמה שבעות עוד טרם נדפס הביאור, על ספק זה, להחכם ר"י ריטענבערג מאחד מגלויי המגיד.

את האדם לידי זעם וקֶסֶף ועוֹשׂה המורה ב"ח פכ"ט וע"כ ויתעצבו האנשים תרגמו ג"כ ונסיסו גזריא, רומה לתרגומו של זועפים, וע"כ בתרגום יונתן ויתורגם והנם זועפים אינו בניסין משרש בנם, כי באות שניהם נרדפים הוה, וע"כ סר וזעף ענינו כמו נעצב וכדכה אף שהשרש זעף נרדף עם זעם בחלוק בומ"ף, והטעם כנ"ל, כי העצב מביא לידי כעס וכידוע בטבע, ולא כדברי הרש"ל באו"ג נד 114. ועיין שם).

והנה פי' הכתוב שלפנינו כן הוא: הוי אכזר זועם וזועף הוא השצט המוכן להכות את בני! והיא מואסת כל עץ וכפירשי' הנ"ל, ולפי שהצט הוא דבר שאין בו רוח חיים ע"כ זכרהו ונקבהו, ור"ל, בהרחותו לנו כי הוא מלא זעם וקֶסֶף תארו בשם זכר וגבור נערץ, ובהשמיעו לנו את דבר גבורותיו וחיין ערכו יתארתו לנו בשם נקבה אשר דרכה להתפאר בזועלותיה על חברותיה, והיא מואסת אותן בעיניה, בזה שהיא עולה על כלנה בזועלותיה וכשרונותיה, שאין בחברותיה כמוה.

ועפי"ז יובן בקל המקרא, כי יבוא ככהר נר רוח ה' גוססה בו (ישעיה כ"ט, י"ט) שפי' לדעתי שהיא זועפת ומתקצפת בו, והכנוי בו מוסב על הבר והאויב, וכן מוזכר על פי זה בקל המליצה והי' כמסוס נוסם (שם יו"ד י"ח), שהשתמש בו המשורר הזה בעצמו עוד הפעם לענין אחד, ור"ל העריץ הנוסם והזועף יום כמים יתהלכו למו, ונדף ואיננו, והיה כמסוס, ר"ל כדבר הנמוס והולך, והוא כמליצת המשורר "יראה וכעס, שניו יחרוק ונוסם" (תלים קי"ב, יו"ד). — והנה כ"ז בצנין פועל הכבד, אבל בצנין התפעל נמצא שתי פעמים במקרא אשר לכאורה הוא שם מענין אחר, והם כי אבני נזר בתנוסם על אדמותו זכרי' ט', טז) וכן נחת ליראיך גם לרהנוסם מפני קשט סלה (תלי' ס' וא"ו) והם פועלים הנגזרים מהשם גם ודגל, וענינם התרוממות כמו שזכרו המזכרים, ובזכרי' פירשוהו ג"כ ע"ד חלוק המוצא וענינו כמו מתנוונות. אבל גם בשתי אלה יתכן לומר כי לא יצאו מכלל הוראתם בצנין הכבד (וכדך הצנין הזה להורות אכן פינתו על הוראת הכבד) והוא כי תחת אשר עד כה נוססו והרעישו אויביכם בקרב עמכם, והם אבני קלע, הנה עתה יתנוססו ויתגעשו אבני הנזר שהוא תאר לישראל, וכמו"ש לפני זה: ועוררתי את בניך ציון וגו' ויצא כדרך חזו וגו' וכן נבאר בתהלים: נחת ליראיך גם להתנוסם ולהתגעש על העמים, מפני קשט סלה.

סי' א', חרוז ז'. דרשתיך ואם מלכך אין נך, ואם במקום צרי כו'. כתב החכם רש"ל גר"ו וז"ל: ואם להוראת אף גם אז גם כי כו', ובמקרא מנחנו בלא וא"ו: אם אסק שמים שם אתה, אם יעמוד משה ושמואל לפני, שענינם אף אם עכ"ל. ונ"ל כי זה דווקא כבוא המלה אם בראשית המאמר ותחלתו, אבל כבואה בראשית חזיו השני של המאמר, אז יבוא בוודאי עם וא"ו החבור לחבר שני החזאים

החנאים יחד ולקורות גם חדוש דבר, ד"מ בהפכנו את סדר המקראות
 הנ"ל נאמר כן: אין נפשי אל העם הזה — ואם (ר"ל ואף גם אם)
 יעמוד משה ושמואל לפני! וכן: זכ"מ שם אהה. ואם (ר"ל ואף גם אם)
 אסק שמים! — וכן אם יתן לי בלק מלא ביתו כסף וזהב (במדבר
 כ"ג, י"ח) לא אוכל לעבור! גוי, וכן אם יעלה לשמים שיאו (איוב כ',
 וא"ו) כגללו לנצח יאבד! בא בהם המלה אם בלי וא"ו, משא"כ אילו
 הפכנו את סדרם כי עתה היינו מוכרחים לשית וא"ו החבור והחדוש
 נוספות על המלה אם, וכן היה אז סדרן: לא אוכל לעבור את פי
 ה' — ואם (ר"ל ואף גם באופן אם) יתן לי בלק גוי! — כגללו לנצח
 יאבד — ואם (ר"ל ואף גם באופן אם) יעלה לשמים שיאו! וכן בכל
 מקום שזכר רי"ה בספר זה המלה ואם ת' אף אם, הוא לעולם כעין
 וא"ו החבור והחדוש, וכמו שפירשתי גם לקמן (סי' י"ו, חרוז ט')
 בדברי המשורר: את בית מלוכה כו' ע"ש.

סי' ד', חרוז א', נטה בי אלי צען כו'. כתב החכם רשד"ל, וז"ל:
 ענינו נטה עמי, נטה ואני כן, ע"ד שאמר במקום
 אחר (בצ"י עמוד פ"ח) הברכנה ספינות עברו בי, שענינו עברו
 עמו, עברו ואני בתוכן עכ"ל, וכן לקמן (סי' ט, חרוז ה): ובפרט
 הספינה לעבור בי כנפיש כנפיש החסידה, פי' הרה"ח הנ"ל ענינו
 לעבור עמי. עכ"ל שם. אבל ידוע כי הפרט גדול יש בין יחס שעמו
 ובין יחס שבו כי עמו נופל בצעלי חיים המשתתפים בצעולה
 ה היא כמו החנאים אשר הלכתי עמהם, אולם זו נופל על גשמי שהוא
 רק כלי ואנוצעי להצד"ה הפועל הפעולה ה היא ע"ו, ד"מ ויך את האתון
 במקל (במדבר כ"ג, פ"ז), העולה או הספינה אשר עברתי בה, משא"כ
 האשה אשר עברתי עמה את הארץ ה היא, — ולא נמצא סותר לכלל
 זה רק המקרא: הבהמה אשר אני רוכב בה (נחמ"ו ז' י"ג), אשר אם
 נבחרה על הבהמה ולא על העיר, נפרש אותו כן הבהמה שאני עושה
 בה פעולת הרכיבה דרך העיר, והרי היא כאלו היתה כלי מרכבו אשר
 בה ועל ידה הוא רוכב, וזה נופל יותר מלומר אשר רכבתי עמה,
 לפי שהבהמה לא היתה רוכבת כ"א הולכת זרגליה, אמנם היותר
 גכון היה לו לומר, עליה" וכמו שפירשו ר"י גנאה, והראב"ע והרד"ק
 וקה לא היה מעצור לרי"ה לומר נטה עמי, ספינות עברו עמי,
 לעבור עמי, או א"ש בך, עברתי בהן, לעבור בהן, ומה הכריחו
 לכתוב יחס שבו ת' שעמו. או לכתוב בהיפך שלא כשורה? אבל דע
 כי המשורר בגודל התלהבותו אל ארץ חודתו ומחוז חפצו, נדמה לו
 הדבר בהפך (כי מוטב השיר בזו כידוע) כאלו אין הספינה נושאת
 אותו, כ"א להפך, רי"ה נושא את נושאיו, ולולא הוא לא היתה הספינה
 יכולה למוט ומקומה ע"פ המים, ורק זו ובכחו וע"י היא נוסעת
 ועוברת! והנה נטה בי, פי' הרשד"ל שהדבור מוסב לנילוס כו', אבל
 יתכן כי עם האני הוא מדבר, ומזוה לעשות זו דרכו אלי צען כו'.

סי' יו"ד, חרוז ב', "אל תהרום לראות דבר סתר ואל תיקד יקוד",
 כתב רשד"ל: פן תהיה נשרף, במקום ואל ראוי
 לומר ולא עכ"ל, ואולי באמרו אל תיקד יקוד כוונתו אל יבער לך
 בגדל לבת התאווה להרום לראות דבר סתר, וכמו פן יחם לבבו כי
 קרבו כתנור לזם בארזם, חס לזי בקרבי, ודומיהם ולפי' רשד"ל כאמר
 כי כיון רי"ה ז"ל למעשה דההוא ינוקא דהוה דריש בחשמו"ל ונפק גורא
 (מחשמו"ל) ואכלתיה (חגיגה פ' אין דורשין). עוד אמר החכם רשד"ל:
 ומלת יקוד היתה ראויה ליוז קמוצה עכ"ל ותמה ע"ז ידידי הרה"ח
 אד"ס הכהן נר"ו, ואמר מי הכריחו להחכם הנ"ל לומר כן, הלא מליצת
 המשורר הנכתב לעיל מיוסדה על המקרא יקד יקוד ביקוד אש,
 (ישעיה יו"ד, ט"ז) ושם קבלו כל המפרשים הגדולים את המלה
 יקוד לשםזכר, שזה בנפרד ובנסמך, אבל יקוד הנקמץ הוא ג"כ בשורק
 ולא בחולם, והנה המשורר רי"ה לקח לו מליצת הנביא לקו, ורק שנה
 את המלה יקד שהיא לגוף נסתר לגוף נכח תיקד כיאות לענינו. וכאשר
 נפרש את מליצת הנביא אש בדרך מקור או שם, כן נפרש כאן דברי
 רי"ה ז"ל.

סי' יו"ה, חרוז ב"א, : או איך מאור יום יהי מתוק לעיני, בעוד ארחה
 צפי עורבים פגרי נשריך. עיי' הערת רשד"ל,
 וג"ל כי עדיין החרוז הזה צריך תכלין ואומר בארנו היטב, והוא, כי
 הנשר מנביא עוף השמימיה, ובכח ההצטפה ההצטפה העצומה אשר נתן לו
 ה' ישור ויביט בעיניו באור השמש עצמו, וכמו מתוק לו האור וטוב
 לעיניו לראות את השמש, והעורב נקרא כן על שם שחרותו כערב,
 ובזה תובן ותומתק יותר מליצת המשורר באמרו איך יהי מתוק לעיני
 מאור יום, בעוד ארחה לאורו, את הנשרים אשר התענגו על
 מתק אור השמש, הם פגרים, והם מאכל מתוק צפי העורבים
 השחרים כערב!

שם, חרוז ט', אף בית מלוכה ואף כסא ה', ואיך ישבו עבדים עלי
 כסאות גביריך, העיר רשד"ל ואמר: ודע כי במקום
 ואיך שזמנהג אשכנז כתוב בדיואן ובשאר נסחאות ואם והכוונה
 אחת היא (היתכן שיסבו עבדים וכו') וקיימתי ואיך שהוא לשון יותר
 מבורר עכ"ל, ול"ג כי כוונת שתי המלות האלה (ר"ל ואיך, ואם)
 איננה אחת בזה, כי כוונת ואם גם פה תפורש כמו אף אם או גם
 כי, וכמ"ס הרשד"ל למעלה (סימן א' הערה א'), ואולי נסחת ואם
 עוד יותר נכונה כאן, ור"ל, ואף אם שיסבו עבדים עלי כסאות גביריך.
 בכ"ז רק אף בית מלוכה! ורק אף כסא ה'!

שם, הערה ע', ומה שכתוב ולא תמלא און משמוע כו' ע"ש, ועדיין
 צריך החכם נ"י לבאר את המקרא רוח מלא מלאה
 יבוא לי (ירמיה ד', י"ג).

סי' ב"א, חרוז וא"ו, רום והסקף מיעוכך, מיוסד על לשון המקרא:
 השקיפה מיעון קדשך (דברי' כ"ו, ט"ו) ואמר

רום והסקף ע"ד רומה על השמים חלקים (תלים ג"ז, ואו"), ואולי
 ז"ל דום (זדלת) והסקף ממנוך, או במכוונך, זכ"ף, וענין דום מלשון
 דומה והסקפה ויישוב הדעת איך לעשות דבר נפלא ומרעיש כל רואה,
 והיה לפתע פתאם, וע"ד הכתוב (ישעיה י"ח, ד) אשקטה ואזיטה
 זמכוני גו' אשר גם שם זענין הגאולה והתשועה הוא מדבר.

סי' ב"ב' חרוז כ"ט, אם יש כך כח עשה חיל, אם לא שאל כדל
 בקנך, עיין הערת רש"ל, אבל ל"ג כי כוונת

החרוז כן הוא: אם יש כך כח עשה חיל ואל תצטרך לבריות, ואם
 אין כך כח אל תחדל מלשאלו בקנך, ור"ל תחנונים ידבר רש. והנה
 המקל הוא סי' העניות והמחסור זולתו, כמו כי זמקלי עזרתי את
 הירדן (בראשית ל"ג, יו"ד) והחליף המשורר את התיבה במקלך שהוא
 מליצת המקרא בתיבת בקנך? לכל יהי נשמע מליצת שאר במקלך
 זענין הכתוב עמי זענו ישאל ומקלו יגיד לו (הושע ד', י"ג).

שם, חרוז ל"א: „אם תעלה שמה מקומך גם כן זרדתך ממנוך“
 בחר רש"ל: אף אם תרד מגדולתך אל ישפל רוחך,

עכ"ל. ול"ג כי אולי אין זה רק משמעות החני השני של החרוז הזה,
 אבל חניו הראשון (שומר אם העלה ולא עליית) פי' בהפך: כאשר
 תעלה מעלה ומקומך הנמוך אל תתגאה, ושורה בלךך מקומך הראשון,
 וגם כן זרדתך ממנוך למטה, גם אז אל יפול לךך כי אין הגבהות
 והשפלות תלוי זמקום, כ"א בהאדם זענמו, כידוע מאמר רז"ל לא
 מקומו של אדם מכדו אלא הוא מכדו את מקומו, והנה עפ"י מה שבארתי
 כאן חני חני החרוז הראשון, כבר בארתי עפ"י כוונה זו גם כן את
 המקרא (קהלת יו"ד, ד'): אם רוח המושל תעלה עליך מקומך על
 תנח, כי מרפא יניח חטאים גדולים" ור"ל אם רוח המושל תעלה
 עליך לטובה לשימך שר ושופט וכדומה, ויעלה עליך רוח הממשלה
 והשררות (הערשזוכט) לכל תעשה זענמך דבר רק תתנהג זרזנות
 יתרה לעשות הכל ע"י אחרים, עזדים ומשרתים וכדומה, הנה לך
 איענך לכל תנח את מקומך הראשון בלךך, ואל תשז זענלתיים והיה
 נקלה ועזד לך, ואל תשז זענלתיים וזרפיון ידים כי המרפא (נאכלעם-
 סיגקייט) יניח את האדם לעשות חטאים גדולים, וכמ"ש המשל „הזטה
 אם כל חטאת" ואמרו רז"ל טוב תורה עם ד"א שיגיעת שניהם משכחת
 עון, והנה לא נתעלתי גם אני מלהביט ולשמוע מה יענה ידיד נפשי
 הרה"ח המזוין כו' מרדכי פלונגיאן נר"ו בספרו היקר ברם לשרמה
 ומנחתי כי זקנת באור המלות שבמקרא הזה כבר קדמני זו שם,
 אבל זתוכן ענין המקרא הזה ובאורו, רחוקים זדרינו זה מזה.

שם, חרוז ל"ג. כדד והוקר את ילדיך, וזכור היותך אז לבניך.
 אחרי זווחו לכדד ולהוקיר את ילדיו, אמר: וככ"ז

אל תתרועע אחס יותר מדי, והטיל גם אימה עליהם לעת הצורך,
 וזכור היותך אז לבניך ולא חזר ורע, וכמ"ש חושך שזטו שונא זנו
 ואוכזו שחרו מוסר (משלי י"ג, כד) וכיו"ב.

שם, חרוז ר"ז, שימה שזנותיו פקודיך, גם כל תלחותיו שזנדיך,
 עיין הערת רשד"ל, ול"נ כי אולי פירושו כמו פקדוניך
 ור"ל שים לבך לדעת כי ששזנותיו הם רק פקדון שפקדם ה' בידך
 עת זמן מיוחד, ואח"כ יבוא המקפיד ויוציא פקדונו מידך.

שם, חרוז נ"ב. תחמוד יפין בלבך, לסוף תהי מורט זקנך, פירט
 משום צער, כמו כל זקן גרועה, או גדועה, וכן
 ואמרתה משער ראשי (עזרא ט, ג) וכדומה, ואני מריח כאן ריח
 המשל שנשא התלמודי לומר: משל למה הדבר דומה לאדם שיש לו שתי
 נשים אחת ילדה ואחת זקנה, ילדה מלקטת לו לבנות, זקנה מלקטת
 לו שחורות נמנא קרה מכאן ומכאן (בב"ק, ס', ע"ג) ור"ל סוף סוף ירע
 ויזר לך משגי הדברים.

ס' ב"ח חרוז ב'. למה למקרה הזמן תחילי, יש להעיר כי איננו מן
 לבי יחיל בקרבי (תהלים נ"ה, ה) וכיו"ב, כי אז
 היה נקשר עם מ"ס ובחזור השם פנים, כמו חילו מפניו (שם ל"ו,
 ט), ומפניו יחילו עניים (יואל ז' א') וכיו"ב, אלא הוא מענין תקוה
 ותוחלת מן ויחיל ודומם לתשועת ה' (איכה ג', כו) משרש חיל נרדף
 עם שרש יחל בחלוקף מנצ האותיות ע"ד כשכ כש, ודומי' כידוע.

ס' לג, חרוז ז', רחי גיל ופני גיל, כי מתי גיל, סכלים הם ואין
 בהם תבונה, ר"ל רחי גיל תענוגות בני אדם מפני
 גיל קנין החכמה וישרת הלכז (וכמו"ש פקודי ה' ישרים משמחי לב,
 ונאמר ולישרי לב שמחה וכיו"ב) כי מתי גיל תענוגי העולם סכלים
 הם ואין בהם תבונה כמו"ש (קהלת ז, ד) ולב כסילים צבית שמחה.
 ונעתרות בזה ג' ההוראות ששם רשד"ל במלת גיל בהערותו.

ס' מ"ג, חרוז י"ד. אם בברדה בשמו ואם צערה העיר שד"ל לעיני'
 חיוב (י"ד, כ"א). אבל עוד נריך הקצרה לעיני'
 הכתוב בירמיי' (למ"ד, יט): והרבותים ולא יומעטו והכבדתיים ולא יערו
 כפל ענין במלות שונות, וזה מכריע על באור המלות האלה שענינם
 רבוי ומעוט, ולא כהכחם לנדח אשר בארם בחיוב מענין כבוד וער, ע"ש.
 ס' נ"א, חרוז ז', ונעמתי בשמעי שיר לויס, הלשון נעמתי איננו
 נעים כאן, כי לא נמנא רק בחאר ולא בפעל,
 והשאלה רובצת כאן על פתח המאמר, לאמר: למי נעמתי? והיל"ל וינעם
 ליה, ע"כ נראה לי לומר כי אולי ט"ס יש כאן ונ"ל ונאמתי בחלף,
 מלשון וינאמו נאם, והנה הפעל נאם איננו משממש רק בלשון נבואה
 והטעם כי נאם נרדף עם גום בוח"ו בחלוקף אה"ו וענינו תנומה ודבוב
 שפתי ישנים, וכענין שנאמר בחלום הדבר בו, וכן ענינו כאן כי המשורר
 בשמעו בחלומו שיר הלויס לסדר העבודות נאם גם הוא בסודם, (והנה
 עפ"י דרכי זה להרדיף נאם עם גום נראה לי עתה בקל טעם חסרון
 וא"ו בהמלה נאם, כי החלף בעצמו הוא ת' וא"ו גום, ועמ"ש על זה
 בחלקת הנקוד נד 90 הערה 17):

סו' נד', חרוז ג'. חדש לכל נפש, שמוחה בהתחדש" ר"ל חדש את כל נפש ונפש מעם האל ה"ל, בהתחדש השמוחה על הארון החדש. והנה שמחה בהתחדש" היא מליצה הפוכה ת' בהתחדש" שמחה, וכמוש"ב עפי"ז גם הרשד"ל ל"י למעלה מליצה אחת בסו' מ"ס ע"ש וכיו"ב עוד בספר זה. ובחרוז ד' אמר המשורר: הנה, שמוחו (לפניך כל נפש) וערצו כל האנחות והתאניות" הפך מליצה ערבה כל שמחה (ישעיה כ"ד, י"ח), כי כאן כלם שמוחו בנפש חדשה ובחליפות כח, והאנחות והתאניות הן הנה ערצו וחשכו ולא השמוחה. והנה לכל נפש ת' אח כל, ורבים כן כמו לכל כליו העשה נחשת (שמות כ"ז, ג) ת' את כל, ויהיג מלכים אדירים גו' לסיחון מלך האמורי ולכל מולכות כנען גו' ולעוג מלך השן (ההלים קל"ה י"ח) והחכם רשד"ל גר"ו התקשה בהבנת ב' החרוזים האלה מאד, ע"ש.

סו' נ"ה חרוז ט"ז "ומכל עקלקלות נתיבה פנתה." כתב הרשד"ל, וז"ל: הכוונה הנפש הנזכרת הַפְּנִיָה דרכה מכל עקלקלות ובדיווחן ב' כל עקלקלות עכ"ל. הנה הרשד"ל דמה כי המלה נתיבה היא הפעול של פנתה, והמלה עקלקלות הוא שם נדדי, ולפי"ז לא יתכן לומר: ב' פנתה (הנפש) את נתיבה כל עקלקלות" ע"כ הוסיף רשד"ל מ"ס על המלה ק"ל לומר: ב' פנתה את נתיבה מכל עקלקלות אבל צאמת הנה המלה עקלקלות היא הפעול בהחרוז הזה, והשם נתיבה הוא שם נדדי, ור"ל: ב' פנתה (הנפש) את כל עקלקלות של נתיבה, והשם עקלקלות הוא נסמך אל נתיבה, ולא נפרד. ונ"ל כי הכריחו לרשד"ל לשגשג הנוסחא הדיווחנית לפי שרוב מוסב פעולת הפנוי על המקום ולא על הדבר הנפנה מוסב כמו פְּנִיָתוֹ הַבַּיִת, ופְּנִיָה דרך לפני ודומיהן אבל הלא נמא"ג כ': פְּנִיָה אויבך מלך ישראל (צפני" ג', טו) הנה הסב קבלת פעולת הפנוי על האויב שהוא הנפנה מהארץ, וכן מלינו במשנה (שבת פ"ח, מא) ופנין אפילו ארבע וחמש קופות של תבן ושל תבואה כו' ופנין תרומה טהורה וכו' הרי לנו שהשתמשו בפעל זה ובצנין זה גם על הדבר צעמו הנפנה מהמקום ההוא. ובאמת מלינו דגמת זה גם במקרא בפעלים אחרים כמו ארִיב חרבי ת' חריק תערי וחרצו וכן גל מעלי חרפה וכו' (הלים קי"ט) שהכוונה גל אותי ולא תכסני עוד חרפה וכו' (ע"ד ותכסנו כלמתנו, וכיו"ב), ורבים הדגמות לזה במקרא מאד אך אין כאן מקום להאריך. בצאור המקראות. ונשוב לענינו ואומר, הנה ע"כ נראה לי כי הנוסחא הדיווחנית שהביא לנו רשד"ל נ"י היא הנכונה, כי לפי"ז חרז לנו כאן המשורר שמונה טורים רזופים זא"ז, אשר כל אחד מהם מתחיל בהתיבה ב"י ואינו מתקבל על הלצ שהפסיק המשורר באמצע הטורים הציתו"ת, והתחיל טור אחד בתיבה מכל ואח"כ שב לאיתן ביתו, והתחיל שוב אחריו שני טורים בהמלה ב"י! וראה לדבר כי אחרי אשר עלו להמשורר התיבות ב"י, חרז לפנינו מיד שמונה טורים רזופים ג"ב זא"ז

ז"א, המתחילים בתיבה מיוחדת לי, ולא הפסיק ביניהם להתחיל בתיבה אחרת ולהכניס יד נכרי באמצע! אלא וודאי האמת כמו שכתבתי. והנה שש עשרה הטורים האלה המתחילים ב', ל', יסודתם במקראי קדש: לי ענה לי גזורה; בי מלכים ימלכו. בי שרים ישרו (משלי ח. י"ד. ט"ו. ט"ז).

סי' נ"ח, חרוז ד', "עצם יענו את אשר ענית" העיר רש"ל וז"ל: מלת עצם קשה מאלד כו' ויותר קרוב בעיני שהמלה משושבת עכ"ל. וכ"ל כי אולי רק נקוד המלה משושבת וז"ל עֶזְבָּם, הבית בקמץ ומוסב למעלה, ושעורו: על שמך עֶזְבָּם כו' ור"ל על אשר עצמו ישראל את שמך, ע"כ יענו האויבים את אשר ענית והנה לשון עזיבת ישראל את ה' מנזי מאלד בתנ"ך.

סי' ס"ג, חרוז ט', ודי היותה בקרבי תנוה, יערוף לקחי ואחוס, מעשה יזרה כו' רש"ל הגיה הצורה ת' אצוה שהיה כתוב בדיוואן, ופי' ודי כמו ומדי, וזה דוחק, ראשית, כי אין גורעין אות מן המלות כמו שאין גורעין ואומרים גלל, עזר, מִשֵּׁן, ת' בגלל, בעזר, למען ודומיהם וכידוע (ועיי' הערה א' לשד"ל לקמן סימן עוד). והשנית כי מדי היותה בקרבי משמע הויה הזאה לפרקים ונמשכת שעור מה, כמו מדי דברי זו, מדי עלותה בבית ה' מדי זאתם שכל דוד וכיו"ב, אבל לא על הויה שמראשית יצירת האדם עד יום מותו ע"כ. נראה לי כי נסחת הדיוואן עיקר ור"ל אחרי כי נפשי תאזר לעלות ליסודה, ואל נדודה כל היום תקוה, וכי די בעיניה היותה בקרבי ע"כ גם אנכי אֶצְוֶה לביתי ויערוף לקחי לבני, ואחוס מעשה יזרה כו'. והוא ע"ד מארז"ל שוב יום אחד לפני מותך. וכל יום שוב פן למחר ימות. ואם נאמר כי נפל טעות בהמלה אצוה, טוב יותר לומר כי הויה ז"ל אצוה בשר"ן, ור"ל כי מאשר יודע אני איך נפשי נכספת תמיד לעזוב אותי ולשוב למעונה וכל יום תקוה למעונה ע"כ אֶשְׁוֶה לנגדי תמיד כי די היותה בקרבי, וכי עוד מעט ואמות, וע"כ יערוף לקחי וכו' וכנ"ל. והנה לפי ביאורי הראשון היתה המלה יעטוף ראויה לוא"ו התצור בראשה, ונגרע לטעם המשקל. — ומדי דברי בהמלה די, לא אחדל מחות לפני הקורא כי לדעתי המ"ס זה שרש וסיא סמיכות השם מן הרבים מידיים וכנויו ביחיד מְדוּד (ויקרא ו ג') והיחיד מְדוּ או מְדָה וכינוי הריבוי מְדוּד (ירמיה י"ג, כ"ה) וכלם ענינם משך ושעור בשטח הזמן או בשטח המקום או בשטח תכונת הנפש ומדותיה, וכן פירשו עד"ז וְיָדַד ערב (איוב ז' ד) שהיה נמתח ומתרחב בזמן בעיניו מחמת כאבו הגדול. עיי' אונ"ש להחכם ב"ז שרש מרד.

שם, חרוז ט"ו. אעטוף בבני בריתך כו'. כתב רש"ל וז"ל: במקום מלת בבני ז"ל כאן תיבש בת ג' תנועות ואין בידי לתקן עכ"ל, ונראה לי כי ז"ל ובבני בריתך, ר"ל יום אשר בעד חבל נחלתך אני מתפלל (מלשון תפלה לעני כי יעטוף, בעטוף לבי אקרא וכי"ב

וכיו"צ) וצני בריתך אני מתפלל ר"ל בתוך קהל ועדה מצני ישראל
 צני בריתך. אבל עוד יותר נראה לי להגיה כי ז"ל **אתעטף** צני
 בריתך, משון עטיפת העלית ובני ברית הוא תואר ל"ג מדות, וענינו
 שמזכיר י"ג מדות בתפילתו, והוא ע"ד שאמר ר"י (ר"ה י"ז. ע"ב)
 ויעבור ה' על פניו, אר"י אלמלא מקרא כתוב ח"א לחומר, ומלמד
 שנתעטף הקב"ה כשליח צבור והראה לו למה סדר תפלה, אמר לו
 כל זמן שישראל חושאין (לפני) יעשו לפני כסדר הזה ואני אמחול להם
 עונותיהם כו' אר"י ברית ברוחה ל"ג מדות שאינן חוזרות ריקם
 שנאמר הנה אנכי כורת ברית וגו'. והנה שאל התיו במלת **אתעטף**
 הוא שאל נח במקום שאל נע הראוי לפי המקל, והמשורר לא הקפיד
 כ"כ בשירו זה בדבר השואר"ן כי לפעמים יחסר בו שאל אחד ולפעמים
 שאל אחד יתר בו וכמו שהעיר רש"ל נ"י בראשית השיר הזה. אולם
 איזה מעתיק החליף המלה **אתעטף** במלת **אעטוף** כי חשב לתקן
 בזה המשקל, אבל לדעתי ע"ת בזה את כוונת המשורר.

סי' ס"ז, חרוז כ"ד. הרוח והמימה" אעפ"י שהמלה המימה" בה"א
 נוסף פי' לכאורה כמו להמים, כי כל תיבה
 שצריכה למד בראשה הטיל לה הכתוב ה"א בסופה ככ"ז יתכן לומר
 גם זולת זה המימה" בה"א נוסף, כמו בקב"ה יוצאו (ירמ"ו כ"ז. כ"ג)
 ת' לצבלו וככ"ז נאמר (שם כ"ז. ט"ז) מושבים בקב"ה בה"א נוסף,
 מצלי הוראת למ"ד בהתחלה. אולם נוכל לפרש המקרא הזה באופן
 אחר והוא מבבלה ר"ל מלכתם עתה לצבל, ומאמצע הדרך ישובו
 למקום הראשון.

סי' ע"ה, חרוז א'. יונת הששו שכם בארץ ערבה ושוחה קמנה כו'
 כתב הרש"ל וז"ל: והנה בדיואן כתוב בראש השיר
 הזה: **פזמון ל'שבת**, ואני לא מוצאתי בו שום רמז לשבא עכ"ל. ולי
 נראה כי השיר הזה תקנו ר"ה ז"ל לעונת השיר שלו" יום שבתון אין
 לשכות כו' יונה מנחה זו מנחה, ושם ינחו יגיעי כח" המשורר אחרי
 שר לו השיר הזה בלב שמה יום שבתון אין לשכות כו' חיש התגודד
 בשיתו ונפשו עגומה עליו, בראותו צענים זולגות דמעו, איך היונות
 שלו תחת למוצא מנחה הושחו שכם בארץ ערבה ושוחה, וכל היום יורו
 המורים כמו אפל לישרי לב וכי יש מאחינו אשר יד הזמן היתה עליהם
 במקרה לטוב, אף בארץ אויביהם, ולא נחלו על שבר יוסף, ואומרים
 בלבבם מה לנו חלי ציון וקברותיה אך כה נשב כי אויבנו, ותופר
 האחזה ציניהם וציון אחיהם האמללים והנאנחים ונאנקים. אז עבר
 רוח השיר עוד הפעם על ר' יהודה ויטף לצני עמו דברים מלאים
 נחומים ותקום להאזובדים צענים, ומלאים גם תוכחה לאלה הקופאים
 על שמריהם, (כמלא לגמח יין על המין שמרים רבים). ויאמר: יונת
 (לאלה) קרא יונת תמות הנאמנות באהבתן לצעל נעוריהן; ולאלה
 יונת פותחת אין לב, אשר מנרים קראו ואשור הלכו, ואשר **כאלה**
 גם אלה שניהם) הושחו שכם ומטרא לחץ בארץ ערבה ושוחה, הוי
 קמנה

קמנה! לא זאת מנוחתכם... אתם העניים האומללים דעו גא כי לא זאת היא מנוחתכם אשר אמרתי לכם. ידעתי גם אני, אבל עוד תבואו אל המנוחה ואל הנחלה אשר נתן לכם ה'! וגם אתם יונות פותות, הסכחים את הר קדש, גם אתם קומה כי לא זאת מנוחתכם! ואיך תהי זאת מנוחתכם, והלא ינת ביתכם משלחה! שזכנה אל הענוגים באמת: — לגבול חמת וינחה! כי אך שם, אם אך ה' לבדו הוא יתן לכם מנוחה אז תמאווה! הנה מיום נדדנו כו' מבאן ער סוף הפזמון המשורר הולך ומספר לפנינו בדברים קצרים ונמרזים את ירידת ישראל הנפלאה, ואח"כ מגביר כה התקום ומלהיב התשוקה לעוף — לטוש — לשאף — רוח זיונה! ובטרם כלתו מדברותיו הנכו מכה פנעי אהבה את לבב אחיו, ואומר: ואם זינכם תופר אחוה — אחותי לא נעזבה כו' ושז ומסקה כום נחומים לאבלי זיון באמרו: מה תרידו בשיחכם ותהימו? המעט מכם תנחומות כו'! עד תם השיר.

שם, חרוז ג'. שזכה אל הענוגים לגבול חמת וינחה, "העיר ע"ז רש"ל ואמר: והכוונה על עיר טבריה, וינחה נזכרת ביהושע י"ז פסוק ו"ו, והמשורר מזכיר אותה להיותה נקראת על שם המנוחה, ואני לא אדע מה ראה להזכיר אלה גבול חמת, עכ"ל. ולי נראה אדרבה כי גבול חמת הוא אבן הפנה אשר ירה אותה המשורר בחרוז זה לפי שגבול חמת כולל גם רקה וכנרת ככתוב (יהושע י"ט ל"ה) והנה חמת נקראת כן ע"ש מובעי מים חמים שבה. וכמבואר במגילה (ה' ע"ג): חמת זו טבריה ולמה נקרא חמת ע"ש חמי טבריה, רקה זו צפורי ולמה נקרא שמה רקה משום דמדליא כרקתא דגהרא (פי' כחוף הגהר) וי"א שם כי רקה זו טבריה והיא עומדת על שפת ים כנרת, ואמרו עוד שם כנרת זו גינוסר, ולמה נקרא שמה כנרת דמתיקא פירא כקלא דכנרא כו' ע"ש. והנה לפנינו בצורה נפתלי בגבול חמתו, ארץ מלאה שדות וכרמים, גנים ופרדסים זימחים עמים נוהגי פרי מהוק בקול כנור, ארץ מלאה מובעי מים חמים טובים למרפא וכל אשר יבוא שם נחלים יחיה, ארץ אשר יושביה כפרים עפות על מרומי שדה רוח חיים, רוח נח שפיים ישאפון ובאמנם ז"ל: רבי בבית שערים הוה אלא כיון דחלש חמיטוהו לנפורי דמדליא ובסיס אוירא (כתובות ק"ד, א) ולא יפה אמר המשורר: שזכה אל הענוגים, לגבול חמת וינחה! והמשורר מזכיר גם ינחה להיותה נקראת ע"ש המנוחה וכדברי רש"ל נר"ו. — והנה קרא אותה רי"ה ינחה זה"א בסופה, לפי שאין ה"א נוסף בה כ"א מעיקר שמה הוא, ולא כמו שקראו אותה בעלי ארץ קדומים ינחה בלי ה"א, לפי שדמו כי מ"ש: ועבר אותו מוזרה ינחה (יהושע ט"ז, ו"ז) הוה זה"א בסוף ת' למ"ד בתחלתה, וכמו"ש בסמוך לפנינו: ונסב הגבול מוזרה — אבל האמת עם רי"ה ז"ל, וכמו"ש אח"ז בסמוך (פסוק ז') מוזרה: וירד מינחה עטרה.

סי' פ"ב: יאמו לך תשנחות, אל אלהי הרוחות!

הוֹבֵן בְּהֶסֶד פֶּסֶא,
נִשָּׂא וְנוֹשָׂאיוּ נוֹשָׂא,
מְכוֹן לְכָל מַחְשָׂא
מַחְשָׂה, וְחֻכְמָה בְּטוּחוֹת
בְּעֵדוּת אֵל דְּבַר צְחוֹת.

עיי' הערת רש"ל נר"ו, ונראה לי לצאר כן: מכון לבל
מתנשא ומחשה ר"ל המכון הזה שהוא נשוא ונושא את נושאו הוא
מחשה ומשתיק פי כל אדם המתנשא נגד ה' ויכלתו והשגחתו. —
מחשה לרוב הוא פעל עומד, אבל כמלא גם יוצא כמו והלויים
מחשים לכל העם (נחמ" ח' י"א) ר"ל משתיקים אותם, וכן כ"ל
לפרש הכתוב: הלא אני מחשה ומעולם ואותי לא תיראי (ישעי' כ"ז
י"א) ר"ל הלא אני ומלא מעולם את בקשתך וזזה אני ומשתיק את
נעקתך, ולהספך: אלהי אקרא יומם ולא תענה, ולילה ולא דומי לי (תהלי'
כ"ג, ג), וכמ"ש המצאר כלומר: אינני רואה דבר ישועה שתדום נעקתי.
וחכמה בטווחות, ר"ל והחכמה אשר שת ה' בטווחות האדם והצינה
אשר נתן במשכיות לבו, כמ"ש מי שת בטווחות
חכמה או מי נתן לשבוי צינה (איוב ל"ח, ל"ו).

בעדות אל דברי צחות, ר"ל הנה החכמה הזאת אשר בטווחות
האדם הנה היא הדבר לבו צחות

ושפתיה ברור מללו בערות מציאת אל צורא, ושופט כו' — והוא
נגד מ"ש מקודם אשר הכסא הנושא את נושאו ומחשה וסותם פי כל
מתנשא — הנה נגד זה תדבר החכמה מוצין סתרי טווחות כליות
האדם, בדברים נחים וברורים לכל בר לבב, והחכמה הזאת מעידה
על מציאת ה' והשגחתו נגד כל זד ומתנשא וצפיה יסוד עוז להשביח
חויב ומתנקס. ואח"כ הולך המשורר ומצאר את דבריו יותר ואומר:
ועלי לבך עבדיך לוחוח, ושם עדיך כו', וכפירש הרש"ל נר"ו
בהערה ד' ע"ש, ורק יש להוסיף ולומר כי הסב צזה המשורר רי"ה
את מליצה נושא את נושאו מן כסא הכבוד (דגמה לשון הקליר בקדושה
של יום ה' דר"ה באמרו „גראות נושאות והן נושאות“ ע"ש) אל ארון
לוחות העדות אשר עליו אמרו רז"ל הארון נושא את נושאו (סוטה
ל"ה), והנה גם בהאדם נראה כאלו הוא נושא את ארון לוחות העדות
אשר בלבבו, ובאמת הלוחות האלה אשר רוח ד' דבר צם, הם נושאים
את האדם הנושאים, והסבן.

והנה גם המליצה: הן אמות חפנת בטווחות ובסתום חכמה תוריעני
(תהלים כ"א, ח) גם היא מיוסדת על המליצה מי שה בטווחות חכמה
וגו' וכנ"ל, והנה בשני המקומות האלה בזה המלה בטווחות צו"ת
השמוש

השמוש צפת"ח, להורות על הידיעה, וכמו"ש ג"כ לשכוי צינה ג"כ הלמ"ד צפתה לפי שעל דברים הידועים לכל הוא מדבר, אך המשורר רי"ה החליף את הפתח בשוא, לזמנם מספר התנועות על ששה, אבל מ"ש ובטוחות למרגזי אל (איוב י"ג, ו'), הבי"ת שרשית במלה והיא ג"כ פתוחה, ומשקלה פעול ע"מ רחוב ויחנן וכיו"ב ופתח כזה אין בכח המשורר להחליפו בשוא שלא לשנות המשקל. והנה הסמוך המשורר את הסס חכמה על בית השמוש ואמר חכמה בטוחות ת' חכמה טוחות, ע"ד הרי בגלגל (ש"ב, א' כ"א), השכוני באהלים (שופ' ח' י"א) כשמתח בקציר (ישעיה ט, ב), וכן בשאר אותיות השמוש, עי' מכלול ותל"ע (§ רנ"ו). —

גם זאת מודעה רבה, כי הנראה לי אשר רי"ה ז"ל עמד על הפיוט הזה אחרי ראותו את הפיוט „מלך עליון“ בקרובות ליום שני של ר"ה, שיסד כבר ר' שמעון בר' יצחק (שמת בשנת תתנ"ו) בחלק החמישי, ורי"ה ז"ל חיה אחריו עד שנת תת"ק, עיי' בסד"ה) וז"ל: מלך עליון, חמיץ המנושא, לכל ראש המתנשא, חומר ועושה, מעוז ומחסה, נשא ונושא, וכו' — ואח"כ בהצית הרביעי אמר הפייטן: מלך עליון, זוכר נשמות, חוקר טוחות, עיניו פקוחות, מגיד שחות, אלקי הרוחות, אמרותיו נבחות, וכו'. הנה הדבר ברור כשמלה לכל עינים תצפינה, כי הבי"ת הראשון של הפיוט הזה היה יסוד מוסד לשלשת החרוזים הראשונים של רי"ה שלפנינו, ורק הסיר משם המלה ראש, להעמיד מספר התנועות על ששה, ואף גם זאת כי התאר המתנשא לבר לראש הוא מוסד על ה', וכוונת רי"ה כאן הוא לתאר בו אדם המתנשא וכמוש"ל, גם החליף את המלה מחסה בסמ"ך (רעהו של קעז פיוט ר"ש הכ"ל) בהמלה מחשה בס"י"ן שענינה שתיקה וחשאי וכנ"ל, — והבי"ת הרביעי שפיוט ר"ש הכ"ל היה יסוד לדברי רי"ה שאמר: וחכמה בטוחות לעמת המליצה חוקר טוחות, ורק הוסיף רי"ה בית על המלה טוחות לשני טעמים: הא' להשוותו אל לשון הכתוב מי שח בטוחות חכמה הכ"ל, והב' לדמותו ללשון בטחון ע"ד בטוחות (איוב י"ג, וא"ו), ולמען הפילו על הלשון מחשה שלפניו אשר גם הוא נדמה קצת ללשון מחסה, ויהי' לשון מחשה-בטוחות, נופל קצת על לשון מעז ומחסה שדברי רש"י ז"ל, אבל רק בדרך דמיון לבד — והנה דגמא לזה מצינו גם במקראי קדש, מליצות הדומות וקרובות קצת אחת לרעותה במצטט שפתים, אבל רחוקות זמ"ז בכוונה ורעיון, כמו ד"מ: הבישורת כי אלהים מאסם (תהלים נ"ג, וא"ו) ת' המליצה: ענת עני הבישו כי ה' מחסהו (שם י"ד, ז), שגא הבישורת ת' הבישו, מאסם ת' מחסהו וכיו"ב אתה מוצא בירמיה (מ"ח, למ"ד): ולא כן, בדיו לא כן עשו, ת' מליצת: לא כן בדיו (ישעיה ט"ז וח"ו), כי בדיו שזירמיה פי' גבוריו כמושפרש"י שם, אבל בישיע' פי' מחשבותיו כדעת הר"מ שהציא הראב"ע ורבים הם כיו"ב במקראי קדש מליצות נופלות זע"ז בדבר שפתים

שפתים ורחוקות זמ"ז כוונה ורעיון, וזהו כעין מלאכת מחשבת אלל המשוררים, ובפרט אלל המשוררים הקדמונים אשר אהבו מאד להעמיק ולהסתיר עצה (ולא כדברי החכם ר"א זווייפעל בדבר הכתובי' דתהלי' הג"ל, שכתב באחד מעלי השרון לשנת . . . ואכמ"ל וחשכתיו לעת מצוא). וכחזור לענינו ונאמר, כי רי"ה ז"ל תפש לשון וחכמת בטוחות לעמת המליצה חוקר טוחות שפיוט ר"ש ז"ל, ואמר: דבר צחות נגד אמרותיו נכוחות שפיוט ר"ש, ורק החליף רי"ה את השם אפר בהשם דבר כדי לעשותו בסמיכות וולה בת תנועה אחת ג"כ לצורך המשקל, וע"כ החליף ג"כ התאר נכוחות בתאר צחות כלשון המקרא תוהר לדבר צחות (ישעי' ל"ב, ד'), ובהמליצה אלהי רוחות, אשר אמר ר"ש ז"ל, השתמש בה רי"ה בפתח הפזמון באמרו: „יאתו לך תשצות, אל חלקי הרוחות!“ —

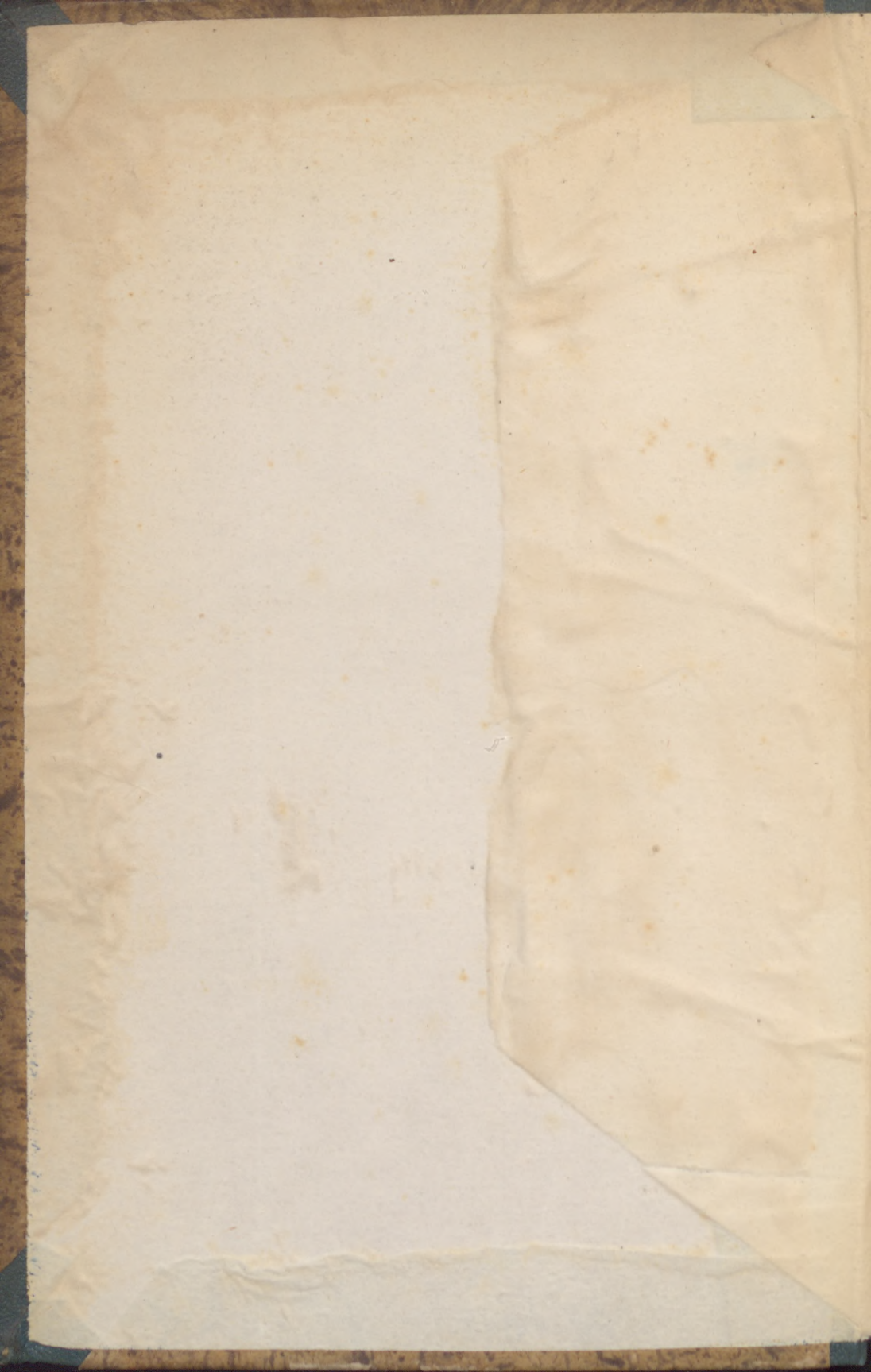
כן נראה לי לבאר חכמת רי"ה ז"ל בהטורים הג"ל הטוחים וסתומים, וה' חלקים אמת, יורה בדרך האמת, לכל אשר יקראוהו באמת, ובתוכס עבדו בן אמתו,

ווילנא, יוס ב', ה' תשרי, שנת כתר"ו טועה, לפ"ק.

משה הכהן רייכערסאהן.









B
167-
172.

רש"ל
לימודה הלני
ד' (ראן) ח"ק
Lyc 1864
יעקב מוסקוויץ
תשובות הגאונים
ג.

הערות על יומן ולתשובות
מ' 1865

מ"ד
עמ' סופר
מ' 1864

עקב אנטוילי
חלקו התלמודים
מ' 1866

1575 — 1578
10

EX LIBRIS M. MONTANA

Fragment of a decorative label with Hebrew text, partially obscured by a tear.